

A Legal Analysis of the Role of Foreign Military Bases in Armed Conflicts and Their Implications for State Responsibility and Individual Criminal Responsibility: The Case of the Iran–United States Conflict

Hedyeh Afroozi* 

M.A. Student, Department of Law, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran

Mohadeseh Ghavamipour Sarshekeh 

Ph.D. Candidate, Department of Law, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran

Hayedeh Shirzad Rajouni 

M.A. Student, Department of Law, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran

Amirreza Mahmoudi 

Assistant Professor, Department of Law, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran

Extended Abstract

Introduction

The use of foreign military bases located within the territory of third states has become one of the challenging issues in contemporary

* Corresponding Author: Hedyeh.afroozi@iau.ir

How to Cite: Afroozi, H., Ghavamipour Sarshekeh, M., Shirzad Rajouni Afroozi, H., Ghavamipour Sereshkeh, M., Shirzad Rajeoni, H., & Mahmoudi, A. (2026). A Legal Analysis of the Role of Foreign Military Bases in Armed Conflicts and Their Implications for State Responsibility and Individual Criminal Liability: A Case Study of the Iran–United States Conflict. (e21741). *Journal of Criminal Law Research*, 14(55), 1- 48. e21741 <https://doi.org/10.22054/jclr.2026.93405.2883>

international law, particularly in the context of armed conflicts. Such facilities may serve important functions in the planning, support, coordination, or conduct of military operations, thus raising fundamental questions regarding the prohibition of the use of force, international state responsibility, and individual criminal responsibility. Although the establishment of a foreign military base or the presence of foreign military forces in the territory of another state does not, in itself, constitute an internationally wrongful act, the legal consequences of such facilities become particularly significant when they are used in connection with military operations alleged to violate international obligations.

Existing studies have examined various aspects of state responsibility, the attribution of conduct, the prohibition of the use of force, and international criminal responsibility. Research concerning the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts has focused on the conditions of attribution and the responsibility arising from aid or assistance provided in the commission of an internationally wrongful act. Likewise, studies in international criminal law have addressed individual responsibility for international crimes, particularly war crimes and the crime of aggression. However, insufficient attention has been devoted to an integrated analysis of foreign military bases as a connecting factor between state conduct, the provision of aid or assistance in internationally wrongful acts, and the potential criminal responsibility of political and military officials. This research aimed to examine the legal role of foreign military bases in armed conflicts and their implications for international state responsibility and individual criminal responsibility. The objective was to identify the legal conditions under which the use of military bases, airspace, logistical facilities, and other military capabilities located in third states may give rise to responsibility on the part of the state conducting the military operations, the host state providing or facilitating access to such facilities, or individuals involved in related

conduct. The necessity of the present study arises from the increasing complexity of contemporary military operations, in which the use of foreign territories, airspace, military facilities, and logistical capabilities has become a common feature of armed conflicts. In such circumstances, determining the responsibility of the state operating military bases, the host state providing access to or use of its facilities, and the individuals involved in military decision-making requires a comprehensive legal framework grounded in the principles of attribution, international state responsibility, international humanitarian law, and international criminal law.

The study sought to demonstrate that the mere existence of foreign military bases or the conclusion of defense agreements between states would not, in itself, establish international responsibility. Rather, the attribution of responsibility requires an assessment of specific legal elements, including the attribution of conduct, knowledge of the circumstances surrounding the relevant operation, the provision of effective aid or assistance, and the existence of a sufficiently close nexus between the facilities provided and the alleged internationally wrongful act. Furthermore, the study tried to distinguish among three distinct levels of responsibility: the international responsibility of the state conducting the military operations, the potential responsibility of the host state arising from its provision of assistance or facilitation, and the individual criminal responsibility of persons involved in planning, ordering, directing, or otherwise assisting in the commission of international crimes.

Materials and Methods

This study adopted a legal–analytical approach to examine several key concepts including the attribution of conduct, effective control, aid or assistance, international state responsibility, command responsibility, and individual criminal responsibility. It relied on the analysis of relevant international legal instruments, instruments of international

humanitarian law, international judicial practice, and related academic literature. The legal instruments analyzed included the Charter of the United Nations (particularly Article 2(4) concerning the prohibition of the use of force, and Article 51 concerning the right of self-defense), the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts adopted by the International Law Commission, and the Rome Statute of the International Criminal Court. Moreover, the analysis focused on the Iran–United States military conflict as a case in point to assess the potential legal consequences arising from the use of foreign military bases and related facilities in military operations.

Results and Discussion

Foreign military bases cannot, by virtue of their mere existence, be regarded as evidence of international responsibility. Rather, the legal assessment depends on the actual functions performed by such facilities, the manner in which they are used, the knowledge possessed by the relevant states, and the nature and extent of the connection between the facilities and specific military operations. With regard to the responsibility of the state operating foreign military bases, the findings indicate that international responsibility may arise when such facilities are used to plan, support, coordinate, or conduct military operations alleged to violate international obligations, and when the relevant conduct is attributable to the state under international law. In this context, military bases serving as operational, intelligence, logistical, or command centers may constitute significant factors in assessing the responsibility of the state concerned.

Regarding the host state, merely permitting the establishment of foreign military facilities or maintaining defense relations with another state is insufficient, in itself, to establish international responsibility. However, when a host state knowingly provides effective assistance, logistical support, access to facilities, or other

forms of contribution that are sufficiently connected to an internationally wrongful act, its responsibility may be assessed under the rules governing aid or assistance in the commission of an internationally wrongful act.

Moreover, international state responsibility and individual criminal responsibility constitute distinct, albeit related, legal frameworks. The establishment of state responsibility does not, in itself, give rise to the criminal responsibility of individuals. Individual criminal responsibility requires an independent determination and proof of the material and mental elements of international crimes, including participation, orders given, contribution, facilitation, or command responsibility. Concerning international crimes, particularly the crime of aggression and war crimes, individuals holding positions of leadership and exercising effective authority or control over political or military actions may incur individual criminal responsibility only where all the requisite legal elements of the relevant crime are established.

Conclusion

Foreign military bases constitute an important factor in contemporary armed conflicts; however, their mere existence does not, in itself, give rise to international responsibility. The determination of responsibility requires a case-by-case assessment based on the attribution of conduct, the nature and extent of any assistance provided, knowledge of the relevant circumstances, and the nature and degree of the connection between the facilities used and the alleged violation of international law.

Any legal assessment of foreign military bases in armed conflicts requires the simultaneous consideration of international state responsibility and individual criminal responsibility. While the state conducting military operations may incur international responsibility for acts attributable to it under international law, the responsibility of

host states depends on the nature and extent of their involvement, their knowledge of the relevant circumstances, and their contribution to the operations in question.

At the individual level, criminal responsibility may arise only where the requisite elements of the relevant international crimes, as well as the personal involvement of the political or military officials concerned, are established. Therefore, the legal implications of foreign military bases in armed conflicts should be assessed within an integrated framework encompassing the prohibition of the use of force, the rules governing international state responsibility, international humanitarian law, and international criminal law.

Keywords: International state responsibility, foreign military bases, prohibition of the use of force, attribution of conduct, individual criminal responsibility, international criminal law, armed conflict.



تحلیل حقوقی نقش پایگاه‌های نظامی خارجی در درگیری‌های مسلحانه و پیامد‌های آن بر مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و مسئولیت کیفری فردی؛ مطالعه موردی مخاصمه ایران و آمریکا

هدیه افروزی * ID

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد
لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران

محدثه قوامی پور سرشکه ID

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد لاهیجان،
دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران

هائده شیرزاد راجعونی ID

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد
لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران

امیررضا محمودی ID

استادیار حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد لاهیجان، دانشگاه
آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران

چکیده

استفاده از پایگاه‌های نظامی خارجی در قلمرو دولت‌های ثالث، به ویژه در بستر درگیری‌های مسلحانه، از مسائل پیچیده حقوق بین‌الملل معاصر است که قواعد منع توسل به زور، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و مسئولیت کیفری فردی را هم‌زمان درگیر می‌سازد. پژوهش حاضر با تأکید بر مخاصمه ایران و آمریکا، بررسی می‌کند که استفاده از قلمرو، حریم هوایی، پایگاه یا تسهیلات یک دولت ثالث برای طراحی، پشتیبانی یا اجرای عملیات علیه ایران، تحت چه شرایطی می‌تواند موجب مسئولیت بین‌المللی دولت استفاده‌کننده، دولت میزبان و نیز مسئولیت کیفری اشخاص ذی‌ربط شود. فرضیه پژوهش آن است که صرف استقرار پایگاه و یا حضور نیروهای خارجی برای تحقق مسئولیت کافی نیست، بلکه باید علم به عمل متخلفانه، مساعدت مؤثر، ارتباط رفتار با عملیات مشخص و در سطح کیفری، عناصر مادی و معنوی مسئولیت شخصی احراز شود. پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با اتکا به منشور ملل متحد، طرح مواد مسئولیت دولت‌ها، اساسنامه رم، رویه قضایی بین‌المللی، منابع علمی و اسناد رسمی مرتبط انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد و وضعیت دولت‌های میزبان یکسان نیست و صرف وجود پایگاه‌های نظامی آمریکا در قطر، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، کویت، عراق، بحرین و اردن، دلیلی بر مشارکت آن دولت‌ها در عملیات نظامی نیست. از این رو، انتساب مسئولیت نیازمند بررسی موردی نوع استفاده از پایگاه، سطح آگاهی دولت میزبان و میزان مساعدت آن است. در سطح کیفری نیز مسئولیت متوجه اشخاص حقیقی واجد نقش مؤثر و عناصر مادی و معنوی لازم بوده و مشروط به رعایت شرایط و محدودیت‌های صلاحیتی است.

کلیدواژه‌ها: مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، پایگاه‌های نظامی، منع توسل به زور، انتساب رفتار، مسئولیت کیفری فردی.

* نویسنده مسئول: Hedyeh.afrooz@iaui.ac.ir

مقدمه

تحول‌های ژئوپلیتیکی دهه‌های اخیر و گسترش حضور نظامی قدرت‌های بزرگ در مناطق مختلف جهان، به ویژه از طریق ایجاد و بهره‌برداری از پایگاه‌های نظامی در قلمرو دولت‌های ثالث، مسائل حقوقی پیچیده‌ای را در حوزه حقوق بین‌الملل معاصر پدید آورده است. این پایگاه‌ها که در بسیاری موارد به عنوان ابزار راهبردی برای پیشبرد اهداف امنیتی و نظامی دولت‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند، در شرایط بروز درگیرهای مسلحانه می‌توانند منشأ طرح پرسش‌های جدی درباره مشروعیت اقدام‌های نظامی و همچنین مسئولیت‌های حقوقی ناشی از آن باشند. از منظر حقوق بین‌الملل، استفاده از قلمرو یک دولت برای انجام عملیات نظامی علیه دولت دیگر، به ویژه زمانی که منجر به نقض تعهدات بنیادین بین‌المللی شود، می‌تواند موضوع انتساب رفتار و در نتیجه مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها را مطرح سازد.

در چارچوب نظام حقوقی بین‌المللی، اصل منع توسل به زور به عنوان یکی از مهم‌ترین قواعد آمره حقوق بین‌الملل در ماده ۲ بند ۴ منشور ملل متحد تثبیت شده است. بر اساس این اصل، دولت‌ها از تهدید یا استفاده از زور علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی سایر دولت‌ها منع شده‌اند، مگر در موارد استثنایی همچون دفاع مشروع و یا اقدام‌های مجاز شورای امنیت. با این حال، پیچیدگی ساختار عملیات نظامی معاصر، به ویژه در مواردی که از زیرساخت‌ها و پایگاه‌های نظامی مستقر در قلمرو دولت‌های دیگر استفاده می‌شود، موجب شده است که تعیین مسئولیت حقوقی دولت‌ها با چالش‌های مفهومی و عملی متعددی مواجه گردد. در چنین شرایطی، پرسش اصلی آن است که آیا استفاده از پایگاه‌های نظامی در قلمرو دولت ثالث می‌تواند موجب انتساب عملیات نظامی به دولت استفاده‌کننده، دولت میزبان و یا هر دو شود و در نتیجه چه نوع مسئولیت‌هایی در نظام حقوق بین‌الملل متوجه این بازیگران خواهد بود.

در پاسخ به این پرسش، قواعد حقوق مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، به ویژه آنچه در «طرح مواد مسئولیت دولت‌ها برای اعمال متخلفانه بین‌المللی» مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل (۲۰۰۱) تدوین شده است، چارچوب تحلیلی مهمی فراهم می‌آورد. این قواعد با

تبیین شرایط انتساب رفتار به دولت‌ها و پیامدهای حقوقی نقض تعهد های بین‌المللی، امکان بررسی نقش دولت‌های مختلف در رخ دادن یک عمل متخلفانه را فراهم می‌سازد. افزون بر این، در بستر درگیری های مسلحانه، قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه، از جمله کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، معیارهای مشخصی را برای ارزیابی مشروعیت رفتار طرف‌های درگیر و حمایت از غیرنظامیان و اشخاص حمایت شده ارائه می‌کنند. از سوی دیگر، تحول های حقوق کیفری بین‌الملل و شکل‌گیری نظام مسئولیت کیفری فردی در سطح بین‌المللی، به ویژه در قالب اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، بُعد تازه‌ای به تحلیل این موضوع افزوده است. در مواردی که عملیات نظامی منجر به ارتکاب جنایات بین‌المللی همچون جنایات جنگی یا جنایت تجاوز شود، مسئولیت تنها متوجه دولت‌ها نخواهد بود، بلکه امکان تعقیب کیفری فرماندهان نظامی و سایر مقامات ذی‌ربط نیز مطرح می‌شود. در این چارچوب، مفاهیمی مانند «مسئولیت فرماندهی»، «مشارکت در ارتکاب بزه» و «معاونت در جنایت» نقش مهمی در تعیین مسئولیت اشخاص حقیقی ایفا می‌کنند.

با توجه به این ملاحظات، بررسی نقش پایگاه‌های نظامی خارجی در درگیری های معاصر مستلزم تحلیل هم‌زمان چند حوزه از حقوق بین‌الملل است؛ از یکسو، قواعد منع توسل به زور و مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، و از سوی دیگر، قواعد حقوق بین‌الملل بشر دوستانه و حقوق بین‌الملل کیفری. اهمیت این موضوع زمانی دوچندان می‌شود که عملیات نظامی از طریق پایگاه‌هایی انجام گیرد که در قلمرو دولت‌های دیگر مستقر بوده و ممکن است با درجات مختلفی از همکاری، رضایت یا کنترل دولت میزبان همراه باشد. در چنین وضعیتی، تعیین حدود مسئولیت دولت استفاده‌کننده از پایگاه، دولت میزبان و حتی فرماندهان و مقامات نظامی مرتبط، به یکی از مسائل مهم و مورد بحث در حقوق بین‌الملل تبدیل می‌شود.

بر این اساس، مقاله حاضر با رویکردی تحلیلی و با تکیه بر منشور ملل متحد، کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و طرح مواد مسئولیت دولت‌ها در پی آن است که چارچوب حقوقی حاکم بر استفاده از پایگاه‌های نظامی خارجی در درگیری های مسلحانه را تبیین کند. در این راستا، ضمن بررسی مبانی نظری

اصل منع توسل به زور و قواعد مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، معیارهای انتساب رفتار، کنترل مؤثر، مشارکت یا مساعدت در عمل متخلفانه و نیز امکان تحقق مسئولیت کیفری فردی مقامات سیاسی و نظامی مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

بر این اساس، مقاله حاضر با رویکردی تحلیلی و با تکیه بر منشور ملل متحد، کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، اساسنامه رم دیوان کیفری بین‌المللی و طرح مواد مسئولیت دولت‌ها، درصدد تبیین چارچوب حقوقی حاکم بر استفاده از پایگاه‌های نظامی خارجی در درگیری‌های مسلحانه است. در این چارچوب، ضمن بررسی اصل منع توسل به زور، قواعد مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و معیارهای انتساب رفتار، نقش کمک و یا مساعدت در ارتکاب اعمال متخلفانه و امکان تحقق مسئولیت کیفری فردی مقامات سیاسی و نظامی نیز مورد تحلیل قرار می‌گیرد. پرسش اصلی آن است که در مخاصمه ایران و آمریکا، استفاده از پایگاه‌ها، حریم هوایی و تسهیلات نظامی واقع در قلمرو دولت‌های ثالث، تحت چه شرایطی می‌تواند افزون بر مسئولیت بین‌المللی دولت استفاده‌کننده، موجب مسئولیت بین‌المللی دولت میزبان و مسئولیت کیفری فردی مقامات سیاسی و یا نظامی مرتبط شود. در پاسخ، این پژوهش بر آن است که صرف میزبانی یک پایگاه نظامی خارجی یا وجود روابط دفاعی با یکی از طرف‌های مخاصمه، برای تحقق مسئولیت کافی نیست، بلکه در صورتی که دولت میزبان با علم به ماهیت متخلفانه عملیات، از طریق در اختیار قرار دادن پایگاه، حریم هوایی، امکانات سوخت رسانی، اطلاعات یا سایر تسهیلات، مساعدتی مؤثر و مرتبط با عملیات مشخص ارائه کند، مسئولیت بین‌المللی آن در چارچوب قواعد کمک یا مساعدت و تعهدات مستقل بین‌المللی قابل طرح خواهد بود. در سطح کیفری نیز مسئولیت تنها نسبت به اشخاص حقیقی‌ای قابل بررسی است که عناصر مادی و معنوی مشارکت، معاونت، دستور دهی یا مسئولیت فرماندهی درباره آنان احراز شود.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین هر یک بخشی از ابعاد موضوع را پوشش داده‌اند، اما کمتر اثری به صورت متمرکز و یک پارچه، نقش پایگاه‌های نظامی خارجی را در پیوند با مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و مسئولیت کیفری فردی در بستر درگیری اخیر با ایران بررسی نموده

است. حدادی (۱۳۹۷) در مقاله «تسهیم مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از عمل دولت دیگر یا سازمان بین‌المللی» به تبیین مبانی مسئولیت مشتق یا ثانوی دولت‌ها، به ویژه در قالب کمک و مساعدت، پرداخته و ظرفیت این مفهوم را برای تحلیل وضعیت دولت میزبان و یا دولت فراهم‌کننده پایگاه نشان داده است. رادمهر، ناظمی اشنی و حسینی (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی فقهی-حقوقی مسئولیت مدنی دولت در جهت معاش مردم» مسئولیت مدنی دولت و ارکان جبران خسارت را در حقوق داخلی بررسی کرده‌اند که از حیث مفهومی می‌تواند در تمایز میان مسئولیت مدنی و مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها مفید باشد، هرچند ارتباط آن با موضوع پایگاه‌های نظامی مستقیم نیست. حسینی آزاد، آجلی لاهیجی و زحمتکش (۱۳۹۹) در مقاله «ژنو تا سانرمو: تحولات حقوق بین‌الملل بشردوستانه در درگیری‌های مسلحانه دریایی» اصول تفکیک، تناسب و احتیاط را در مخاصمات دریایی بررسی کرده‌اند که در تحلیل مسئولیت احتمالی دولت میزبان و آثار عملیات مبتنی بر پایگاه‌های نظامی قابل استفاده است. همچنین حمیدی پور (۱۴۰۰) در مقاله «نگاهی به وضعیت یمن از منظر صلاحیت یافتن دادگاه کیفری بین‌المللی» به مسئولیت کیفری فردی، نقش مقامات سیاسی و نظامی و ارتباط آن با اساسنامه رم پرداخته است. طیبی، زمان‌پور و طیبی (۱۳۹۹) در مقاله «رویکرد طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها نسبت به نقض هنجارهای حقوقی و عدم پیروی معاهداتی» مبانی تعهدات عام‌الشمول، قواعد آمره و مسئولیت دولت در نقض هنجارهای بنیادین را بررسی کرده‌اند که برای تحلیل مسئولیت دولت میزبان اهمیت دارد. زمانی‌نیا و مرادی (۱۴۰۱) در مقاله «تحول مفهوم تجاوز در حقوق بین‌الملل کیفری و کیفیت تعامل ایران با دیوان کیفری بین‌المللی» جنایت تجاوز، کنفرانس بازنگری کامپالا و مسئولیت کیفری مقامات عالی رتبه را تحلیل کرده‌اند. گمار، میرکمالی، ریاضت و طهماسبی (۱۴۰۵) نیز در مقاله «اصول و ضوابط نظام تحقیقات مقدماتی در دادرسی‌های دیوان کیفری بین‌المللی» به شرایط صلاحیت، قابلیت پذیرش، اصل تکمیلی بودن و مرحله تحقیقات مقدماتی پرداخته‌اند. با وجود این پژوهش‌ها، بررسی یک پارچه نقش پایگاه‌های نظامی خارجی در ایجاد مسئولیت بین‌المللی دولت استفاده

کننده و دولت میزبان، همراه با تحلیل هم‌زمان مسئولیت کیفری فردی مقامات و فرماندهان، در ادبیات موجود کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

نوآوری پژوهش

نوآوری این پژوهش در دو سطح قرار دارد. نخست، به جای تحلیل صرف و انتزاعی پایگاه‌های نظامی خارجی، وضعیت درگیری ایران و آمریکا و کشورهای میزبان پایگاه‌ها و تسهیلات عمده آمریکا در منطقه به صورت تفکیکی بررسی می‌شود؛ بدین ترتیب میان «وجود پایگاه»، «امکان دسترسی»، «مساعدت عملیاتی اثبات شده» و «موضع رسمی دولت میزبان» تمایز برقرار می‌گردد. دوم، پژوهش سه سطح پاسخ‌گویی را از یکدیگر جدا می‌کند: مسئولیت بین‌المللی دولت استفاده‌کننده، مسئولیت احتمالی دولت میزبان بر پایه انتساب یا کمک و مساعدت، و مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی. این تفکیک مانع آن می‌شود که صرف استقرار پایگاه به طور خودکار به مسئولیت دولت میزبان یا مسئولیت کیفری مقامات آن منتهی گردد.

ساختار مقاله

مقاله حاضر پس از چکیده، کلید واژه‌ها، مقدمه و تبیین روش‌شناسی پژوهش، در پنج بخش اصلی سازمان‌دهی شده است. در بخش نخست، مفاهیم بنیادین و مبانی حقوقی ناظر بر منع توسل به زور، انتساب رفتار و تمایز میان مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و مسئولیت کیفری فردی تبیین می‌شود. بخش دوم، به ارزیابی مشروعیت توسل به زور و شرایط و محدودیت‌های اعمال حق دفاع مشروع در چارچوب منشور ملل متحد و حقوق بین‌الملل عرفی اختصاص دارد. در بخش سوم، مسئولیت بین‌المللی دولت استفاده‌کننده و دولت میزبان با تمرکز بر معیارهای انتساب، میزان کنترل و قواعد ناظر بر کمک یا مساعدت در ارتکاب فعل متخلفانه بین‌المللی بررسی می‌شود. بخش چهارم، با اتخاذ رویکرد مطالعه موردی، نقش پایگاه‌ها و تسهیلات نظامی ایالات متحده در منطقه و وضعیت حقوقی دولت‌های میزبان را در ارتباط با درگیری ایران و آمریکا به صورت تفکیکی و مبتنی بر معیارهای پیش‌گفته تحلیل می‌کند. در نهایت، بخش پنجم به امکان تحقق مسئولیت

کیفری اشخاص حقیقی، از جمله در قالب جنایت تجاوز، اشکال مختلف مسئولیت فردی و مسئولیت فرماندهی، حدود صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی و الزام‌های ناشی از حقوق بین‌الملل بشر دوستانه می‌پردازد.

الف) چارچوب مفهومی و مبانی حقوقی حاکم بر موضوع

۱. تبیین مفاهیم بنیادین و نسبت آن‌ها با موضوع پژوهش

تحلیل حقوقی نقش پایگاه‌های نظامی آمریکا در منطقه در ارتباط با درگیری اخیر با ایران، مستلزم بررسی هم‌زمان دو سطح از مسئولیت در حقوق بین‌الملل است: نخست، مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال نقض قواعد آمره‌ای همچون منع توسل به زور و احترام به حاکمیت دولت‌ها؛ و دوم، مسئولیت کیفری بین‌المللی اشخاص حقیقی در صورت تحقق عنوان‌هایی همانند جنایت جنگی یا جنایت تجاوز. اهمیت این موضوع از آن‌روست که استفاده از پایگاه‌های نظامی مستقر در قلمرو دولت‌های ثالث، اگر در چارچوب عملیات علیه ایران و بدون انطباق با شروط دفاع مشروع صورت گرفته باشد، می‌تواند واجد آثار حقوقی چند لایه‌ای باشد و از سطح مسئولیت سیاسی و دیپلماتیک فراتر رود.

در این بخش، ابتدا مفاهیم بنیادین از جمله «توسل به زور»، «دفاع مشروع»، «مسئولیت بین‌المللی دولت»، «مسئولیت کیفری بین‌المللی اشخاص»، «انتساب»، «معاونت و مساعدت» و «مسئولیت فرماندهی» تبیین می‌شود. سپس جایگاه این مفاهیم در نظام حقوق بین‌الملل با تأکید بر منشور ملل متحد، طرح مواد مسئولیت دولت‌ها و اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی بررسی می‌گردد. هدف این بخش، ایجاد چارچوب نظری لازم برای تحلیل بخش‌های بعدی است.

در این چارچوب، «توسل به زور» ناظر بر هرگونه کاربرد نیروی نظامی در روابط بین‌المللی است که علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی دولت دیگر به کار رود. «دفاع مشروع» نیز استثنایی محدود بر این قاعده محسوب می‌شود که تنها در صورت رخ دادن حمله مسلحانه و با رعایت ضرورت، تناسب و فوریت قابل استناد است. همچنین، «مسئولیت بین‌المللی دولت» زمانی مطرح می‌شود که فعل یا ترک فعل متخلفانه، مطابق قواعد انتساب،

به دولت قابل انتساب باشد. در مقابل، «مسئولیت کیفری بین‌المللی» ناظر بر مسئولیت اشخاص حقیقی است که در ارتکاب، صدور دستور، طراحی، معاونت و یا تسهیل جنایات بین‌المللی نقش داشته‌اند. مفاهیمی مانند انتساب، معاونت، مساعدت و مسئولیت فرماندهی، حلقه اتصال میان نقش ساختاری پایگاه‌های نظامی و مسئولیت دولت‌ها و یا اشخاص محسوب می‌شوند.

۲. جایگاه مسئولیت مدنی دولت در جبران خسارت و نسبت آن با مسئولیت

بین‌المللی و کیفری

در کنار مسئولیت بین‌المللی دولت و مسئولیت کیفری اشخاص، توجه به مبانی مسئولیت مدنی دولت نیز می‌تواند در تبیین آثار زیان بار اقدام‌های حکومتی بر مردم اهمیت داشته باشد. در ادبیات فقهی و حقوقی، دولت و کارگزاران آن نه تنها در برابر حفظ نظم عمومی مسئول‌اند، بلکه در قبال تأمین حداقل‌های معیشتی، رفاهی و حمایتی شهروندان نیز دارای تکلیف هستند. بر این اساس، هر گونه اهمال، سستی، بی‌احتیاطی یا ترک فعل از سوی دولت و کارکنان آن، در صورتی که به ورود زیان به مردم بینجامد، می‌تواند موجب ضمان و مسئولیت مدنی شود. هدف اصلی مسئولیت مدنی، جبران خسارت‌های مادی و معنوی و بازگرداندن تعادل برهم خورده در روابط اجتماعی است. از این رو، مصون بودن دولت از مسئولیت در فرض ورود ضرر، با منطق عدالت جبرانی و با حق معاش به عنوان یکی از حقوق شهروندی سازگار نیست (رادمهر و همکاران، ۱۴۰۱، ۲۰۶). از منظر مفهومی، مسئولیت مدنی مفهومی به طور کامل واحد و یک دست ندارد، اما در معنای عام، ناظر بر الزام‌های خارج از قرارداد و مبتنی بر قواعد عدالت محور است. در این چارچوب، دولت به واسطه نقش عمومی و حاکمیتی خود، مکلف است از محل درآمدها و امکانات عمومی، خدمات و حمایت‌های لازم را برای اشخاص جامعه فراهم آورد. بنابراین، مسئولیت دولت در حوزه معاش مردم، تنها مسئولیتی سلبی و محدود به خودداری از تعرض نیست، بلکه واجد جنبه‌ای ایجابی نیز هست. بدین معنا که دولت باید در حدود اختیارات و امکانات

خود، از بروز زیان‌های قابل پیشگیری نسبت به مردم جلوگیری نموده و در صورت ورود خسارت قابل انتساب، سازوکار جبران را فراهم سازد (رادمهر و همکاران، ۱۴۰۱، ۲۰۷). در حقوق ایران نیز ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، مبنای عامی برای جبران خسارت ناشی از رفتار زیان بار اشخاص ارائه می‌کند. مطابق این ماده، هر کس بدون مجوز قانونی، از روی عمد و یا در نتیجه بی‌احتیاطی، به جان، سلامتی، مال، آزادی، حیثیت، شهرت تجارتي و یا هر حق دیگر اشخاص لطمه وارد کند، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود خواهد بود. در کنار این مبنای قانونی، قاعده فقهی «من أتلف مال الغير فهو له ضامن» نیز به عنوان یکی از پایه‌های فقهی ضمان و جبران خسارت قابل استناد است. بر این اساس، ارکان مسئولیت مدنی دولت را می‌توان در سه عنصر اصلی خلاصه نمود: ورود ضرر، تقصیر و یا رفتار زیان بار و رابطه سببیت میان رفتار دولت و خسارت وارد شده. ضرر ممکن است مادی یا معنوی باشد، اما تحقق مسئولیت منوط به آن است که زیان مزبور به طور معتبر و قابل اثبات به فعل یا ترک فعل دولت قابل انتساب باشد (رادمهر و همکاران، ۱۴۰۱، ۲۰۸). در توضیح این ارکان، باید توجه داشت که ضرر باید قطعی، مسلم و قابل احراز باشد و صرف احتمال، گمان یا نگرانی از ورود خسارت برای تحقق مسئولیت مدنی کفایت نمی‌کند. افزون بر آن، باید ثابت شود که فعل یا ترک فعل دولت، علت مؤثر یا دست کم یکی از اسباب مؤثر ورود زیان بوده است، زیرا رابطه سببیت، حلقه اتصال میان تقصیر و ضرر محسوب می‌شود. تقصیر نیز می‌تواند در قالب تعدی، تفریط، بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی و یا ترک اقدام لازم ظاهر شود. این تحلیل، مسئولیت مدنی دولت را از صرف خطای نظری، سیاسی یا اداری متمایز می‌کند و آن را به مواردی محدود می‌سازد که در آن‌ها زیان، رفتار قابل انتساب و رابطه سببیت به طور قابل قبول احراز شده باشد (رادمهر و همکاران، ۱۴۰۱، ۲۰۹).

با وجود این، باید میان مسئولیت مدنی دولت در نظام حقوق داخلی، مسئولیت بین‌المللی دولت در نظام حقوق بین‌الملل و مسئولیت کیفری بین‌المللی اشخاص حقیقی تفکیک روشنی برقرار شود. مسئولیت مدنی، به شکل عمده ناظر بر جبران خسارت اشخاص و شهروندان در چارچوب حقوق داخلی است، در حالی که مسئولیت بین‌المللی

دولت بر نقض تعهد های بین المللی و آثار آن در برابر دولت ها یا جامعه بین المللی مبتنی است. در مقابل، مسئولیت کیفری بین المللی متوجه اشخاص حقیقی است و در فرض ارتکاب، صدور دستور، طراحی، تسهیل، معاونت و یا مشارکت در جنایات بین المللی، از جمله جنایت تجاوز یا جنایات جنگی، قابل طرح می باشد. بنابراین، اگرچه هر سه نظام مسئولیت در نفی بی مسئولیتی قدرت عمومی و یا عاملان رفتار زیان بار اشتراک دارند؛ قلمرو، مبنا، ارکان و آثار آن ها یکسان نیست.

از همین رو، بحث مسئولیت مدنی دولت در این مقاله واجد جایگاهی تبعی و تکمیلی است. اهمیت این بحث بیشتر از آن جهت است که نشان می دهد ورود خسارت به اشخاص و شهروندان، حتی در سطح حقوق داخلی نیز نمی تواند بدون ضمان و پاسخ حقوقی باقی بماند. با این حال، این چارچوب به خودی خود برای تحلیل موضوع اصلی پژوهش کفایت نمی کند، زیرا مسأله اساسی در این مقاله تنها جبران زیان های انسانی، مالی یا معیشتی ناشی از اقدامات دولت ها نیست، بلکه بررسی این پرسش است که آیا استفاده از پایگاه های نظامی در طراحی، پشتیبانی یا اجرای عملیات علیه ایران می تواند افزون بر مسئولیت بین المللی دولت ها، زمینه انتساب مسئولیت کیفری بین المللی به مقامات سیاسی و نظامی مرتبط را نیز فراهم آورد یا خیر؟.

بر این مبنا، مسئولیت مدنی دولت نباید با مسئولیت کیفری بین المللی خلط شود. در مسئولیت مدنی، هدف اصلی جبران خسارت و اعاده تعادل است، اما در مسئولیت کیفری بین المللی، محور اصلی بر احراز رفتار بزه کارانه، عنصر معنوی، نقش شخص در ارتکاب جنایت و امکان انتساب فردی متمرکز است. از این رو، در فرضی که پایگاه های نظامی خارجی تنها بستر لجستیکی، اطلاعاتی، عملیاتی یا فرماندهی برای عملیات ناقض حقوق بین الملل فراهم آورند، تحلیل حقوقی دیگر در سطح ضمان مدنی متوقف نمی ماند، بلکه باید بررسی شود که آیا مقامات سیاسی و نظامی ذی ربط در سطح تصمیم گیری، هدایت، تسهیل یا اجرای عملیات، واجد نقشی هستند که بتواند تحت عنوان هایی همچون مشارکت در جنایت، معاونت، مسئولیت فرماندهی یا حتی جنایت تجاوز مورد ارزیابی قرار گیرد؟.

در نتیجه، طرح مسئولیت مدنی دولت در این بخش، نه به منظور انتقال مرکز ثقل بحث از موضوع اصلی مقاله، بلکه تنها برای تکمیل چارچوب مفهومی و نشان دادن لایه‌های متفاوت پاسخ‌گویی حقوقی صورت گرفته است. موضوع محوری این پژوهش همچنان تحلیل مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و به ویژه امکان تحقق مسئولیت کیفری بین‌المللی اشخاصی است که از رهگذر تصمیم‌سازی، صدور دستور، پشتیبانی، تسهیل و یا اجرای عملیات مبتنی بر پایگاه‌های نظامی، در وقوع رفتارهای ناقض حقوق بین‌الملل نقش ایفا کرده‌اند.

ب) ارزیابی مشروعیت توسل به زور و دفاع مشروع در پرتو منشور ملل متحد
بر این اساس، معیار اصلی در این بخش آن است که آیا عملیات منتسب به آمریکا یا استفاده از پایگاه‌های نظامی آن در منطقه، واجد شرایط حقوقی دفاع مشروع بوده است یا آنکه در زمره اقدام‌های ممنوع در قالب توسل به زور قرار می‌گیرد. در این ارزیابی، افزون بر ماده ۲(۴) و ماده ۵۱ منشور، باید نسبت اقدام‌های مورد بحث با حاکمیت، تمامیت ارضی و استقلال سیاسی ایران نیز بررسی شود، زیرا هر گونه استفاده نظامی از قلمرو دولت‌های ثالث علیه ایران، در صورت فقدان مبنای معتبر حقوقی، می‌تواند هم از حیث نقض منع توسل به زور و هم از حیث تعرض به حقوق حاکمه دولت هدف، واجد آثار حقوقی باشد.

۱. چارچوب حقوقی حاکم بر استفاده از پایگاه‌های نظامی آمریکا در پرتو منشور ملل متحد

تحلیل حقوقی نقش پایگاه‌های نظامی آمریکا در منطقه، پیش از هر چیز، باید در پرتو اصل بنیادین منع توسل به زور در منشور ملل متحد انجام شود. مطابق ماده ۲(۴) منشور، دولت‌ها در روابط بین‌المللی خود از تهدید یا توسل به زور علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی هر دولت منع شده‌اند. بر این اساس، استقرار پایگاه نظامی در قلمرو دولت ثالث، به خودی خود و به طور حتم ناقض حقوق بین‌الملل نیست، اما چنانچه این پایگاه‌ها در طراحی، پشتیبانی، هدایت یا اجرای عملیات نظامی علیه دولت دیگر به کار گرفته شوند و آن

عملیات با شرایط مقرر در منشور منطبق نباشد، نقش آن‌ها می‌تواند در چارچوب نقض ممنوعیت توسل به زور مورد ارزیابی قرار گیرد.

افزون بر این، ماده ۳۹ منشور ملل متحد، تشخیص وجود «تهدید علیه صلح»، «نقض صلح» یا «عمل تجاوزکارانه» را در صلاحیت شورای امنیت قرار داده است. از این منظر، هرچند ارزیابی حقوقی رفتار دولت‌ها تنها منحصر به تصمیم شورای امنیت نیست، اما جایگاه شورای امنیت در نظام امنیت جمعی منشور، معیار مهمی برای سنجش مشروعیت اقدام‌های نظامی محسوب می‌شود. بنابراین، هرگونه استفاده از پایگاه‌های نظامی آمریکا در منطقه در ارتباط با عملیات علیه ایران باید با توجه به ممنوعیت توسل به زور، اصل احترام به حاکمیت دولت‌ها و سازوکار امنیت جمعی منشور تحلیل شود.

در مقابل، ماده ۵۱ منشور، به عنوان استثنایی محدود بر قاعده منع توسل به زور، حق ذاتی دفاع مشروع فردی یا جمعی را در صورت وقوع «حمله مسلحانه» به رسمیت می‌شناسد. با این حال، این استثنا باید به صورت مضیق تفسیر شود و اعمال آن منوط به رعایت شرایطی چون وقوع حمله مسلحانه، ضرورت، تناسب، فوریت و گزارش اقدام دفاعی به شورای امنیت است. از این‌رو، چنان‌چه پایگاه‌های نظامی آمریکا در منطقه در قالب عملیاتی به کار گرفته شده باشند که خارج از حدود دفاع مشروع، فاقد ضرورت دفاعی، نامتناسب یا مبتنی بر برداشت گسترده از دفاع پیش‌دستانه باشد، توجیه حقوقی چنین استفاده‌ای بر پایه ماده ۵۱ منشور با دشواری جدی مواجه خواهد بود.

۲. معیارهای دفاع مشروع و محدودیت‌های استفاده از پایگاه‌های نظامی در عملیات برون مرزی

دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل استثنایی محدود بر اصل منع توسل به زور است و تنها در صورت وقوع حمله مسلحانه و رعایت ضرورت، تناسب و فوریت قابل استناد خواهد بود. بنابراین، استفاده از پایگاه‌های نظامی مستقر در قلمرو دولت ثالث، حتی اگر با رضایت دولت میزبان انجام شده باشد، زمانی مشروع تلقی می‌شود که عملیات انجام شده در چارچوب دفاع مشروع معتبر قرار گیرد. رضایت دولت میزبان نمی‌تواند به تنهایی مجوز

اقدام نظامی علیه دولت ثالث باشد، زیرا چنین رضایتی، در صورت تعارض با قاعده منع توسل به زور یا اصل احترام به حاکمیت دولت هدف، فاقد اثر توجیهی کامل خواهد بود. از این رو، هرگونه استفاده از پایگاه‌های نظامی برای طراحی، هدایت یا اجرای عملیات علیه ایران باید از حیث وجود حمله مسلحانه، ضرورت پاسخ نظامی، تناسب اقدام و گزارش به شورای امنیت ارزیابی شود.

پ) مسئولیت بین‌المللی دولت و امکان انتساب رفتار پایگاه‌ها و نیروهای وابسته

این بخش به بررسی مسئولیت دولت آمریکا در فرض احراز نقش پایگاه‌های منطقه‌ای اختصاص دارد. بر اساس مواد ۴، ۵، ۷، ۸، ۱۱ و ۱۶ طرح مواد مسئولیت دولت‌ها، رفتار ارگان‌های دولتی، اشخاص دارای اقتدارات حکومتی، اشخاص تحت هدایت یا کنترل دولت و نیز موارد مساعدت آگاهانه، می‌تواند به دولت منتسب شود.

۱. نقش عملیاتی پایگاه‌های نظامی، کنترل مؤثر و زمینه‌های انتساب رفتار

ادبیات حقوقی مربوط به اشغال و حضور نظامی خارجی نشان می‌دهد که صرف استقرار نیروها یا پایگاه‌های نظامی در قلمرو دولت ثالث، به تنهایی برای تحقق وضعیت اشغال یا مسئولیت بین‌المللی کافی نیست، بلکه معیار اصلی، میزان کنترل مؤثر، هدایت عملیاتی و نقش واقعی آن نیروها در اداره، کنترل یا اثرگذاری بر وضعیت امنیتی و نظامی است. بر این اساس، عنوان رسمی حضور نظامی، مانند حضور دفاعی، ائتلافی یا قراردادی، نمی‌تواند به تنهایی تعیین‌کننده وضعیت حقوقی باشد، بلکه باید بررسی شود که آیا پایگاه‌های مزبور در عمل در خدمت استمرار یک وضعیت سلطه، تسهیل عملیات تهاجمی، کنترل محیط امنیتی یا پشتیبانی مستقیم از اقدام‌های نظامی قرار گرفته‌اند یا خیر؟ از این منظر، چنانچه پایگاه‌های نظامی آمریکا تنها محل استقرار نیرو یا تجهیزات نباشند، بلکه به مراکز برنامه‌ریزی، هدایت، پشتیبانی اطلاعاتی، هماهنگی عملیاتی یا اجرای عملیات نظامی علیه دولت دیگر تبدیل شوند، مسئله انتساب رفتار به دولت آمریکا و تحقق مسئولیت بین‌المللی آن قابل طرح خواهد بود. این تحلیل با منطبق حاکم بر قواعد مسئولیت دولت‌ها نیز سازگار

است، زیرا مطابق مواد مربوط به انتساب، رفتار ارگان‌های دولتی، نیروهای نظامی، اشخاص یا گروه‌های تحت هدایت یا کنترل دولت، و نیز موارد کمک یا مساعدت آگاهانه در ارتکاب فعل متخلفانه بین‌المللی، می‌تواند مبنای مسئولیت دولت قرار گیرد. در همین راستا، تحلیل مقامی نیز تأکید می‌کند که رفتار گروه‌ها یا نیروهای غیردولتی، در صورتی که با کنترل، هدایت یا تأیید دولت همراه شود، می‌تواند به قلمرو مسئولیت دولت نزدیک شود و زمینه انتساب رفتار را فراهم سازد (مقامی، ۱۴۰۳، ۸۱ و ۸۸). بنابراین، اگر نقش پایگاه‌های نظامی آمریکا در منطقه فراتر از استقرار منفعلانه بوده و در عمل به پشتیبانی، هماهنگی یا تسهیل عملیات منجر شده باشد، ارزیابی حقوقی آن باید نه تنها از منظر مشروعیت توسل به زور، بلکه از حیث قواعد انتساب و مسئولیت بین‌المللی دولت نیز انجام گیرد. اهمیت این امر به ویژه زمانی افزایش می‌یابد که عملیات مورد بحث به نقض حقوق بشر دوستانه، تلفات غیرنظامی یا تشدید درگیری منتهی شده باشد.

۲. انتساب رفتار پایگاه‌های نظامی به دولت و وحدت ساختار مسئولیت

بین‌المللی

در تحلیل مسئولیت بین‌المللی ناشی از فعالیت پایگاه‌های نظامی، مسأله انتساب به عنوان یکی از ارکان اساسی مسئولیت دولت، جایگاهی محوری دارد. بر اساس ماده ۱ طرح مواد مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها (۲۰۰۱)، هر فعل یا ترک فعل متخلفانه بین‌المللی که به دولت قابل انتساب باشد، موجب تحقق مسئولیت بین‌المللی آن دولت خواهد شد. در این چارچوب، رفتار پایگاه‌های نظامی که توسط ارگان‌های رسمی دولت، اعم از نهادهای نظامی، امنیتی یا سایر ساختارهای حکومتی، اداره می‌شوند و مطابق ماده ۴ همان طرح، به شکل اصولی و مستقیم به دولت منتسب می‌شود (مشهدی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۱۱). در همین راستا، یکی از نکته‌های مهم در رویه‌های بین‌المللی آن است که دولت‌ها نمی‌توانند با استناد به حقوق داخلی، ترتیبات اداری یا قراردادهای دوجانبه، از جمله موافقت‌نامه‌های وضعیت نیروها (SOFA)، از مسئولیت بین‌المللی خود بابت نقض قواعد بنیادین حقوق بین‌الملل رهایی یابند. در حقوق بین‌الملل، هویت دولت یک پارچه تلقی

می‌شود و تمامی ارکان آن، صرف نظر از تقسیم کار اداری، سیاسی یا نظامی، در چارچوب قواعد مسئولیت بین‌المللی مورد ارزیابی قرار می‌گیرند (مشهدی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۱۱). از این منظر، دولت نمی‌تواند مدعی شود که اقدام‌های انجام شده در یک پایگاه نظامی، تنها ناشی از تصمیم یک نهاد تخصصی یا ساختار اجرایی مستقل بوده و در نتیجه از حوزه مسئولیت کلی آن خارج است.

رویه قضایی بین‌المللی نیز این برداشت را تقویت می‌کند. از جمله در پرونده سکوها‌های نفتی (ایران علیه ایالات متحده)، روشن شد که حتی اگر اقدام‌های نظامی در پوشش اهداف یا توجیهات دیگر صورت گیرد، اصل منع توسل به زور مندرج در ماده ۲ بند ۴ منشور ملل متحد همچنان به عنوان یک قاعده بنیادین بر رفتار دولت‌ها حکومت می‌کند. بر این اساس، هرگاه از پایگاه‌های نظامی برای انجام حمله‌های غیرقانونی یا تسهیل آن‌ها استفاده شود، چنین رفتاری، افزون بر احتمال نقض تعهدات قراردادی، به اعتبار ماهیت خود به عنوان یک فعل متخلفانه بین‌المللی، از اساس به دولت به کارگیرنده یا فراهم‌کننده پایگاه قابل انتساب خواهد بود (مشهدی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۱۲).

افزون بر این، تحول حقوق بین‌الملل معاصر نشان می‌دهد که تلقی سنتی از «حمایت مطلق» از اعمال حاکمیتی، به تدریج جای خود را به الگوی مسئولیت پذیری دولت‌ها داده است. در این چارچوب، دولت میزبان که قلمرو خود را در اختیار استقرار یا فعالیت پایگاه‌های خارجی قرار می‌دهد، تنها ناظر منفعل نیست؛ بلکه بر پایه تعهدات ناشی از پیشگیری، مراقبت مقتضی و جلوگیری از وارد آمدن زیان به دولت‌های ثالث، مکلف است بر نحوه عملکرد این پایگاه‌ها نظارت کند تا قلمرو او به منشأ نقض حقوق بین‌الملل تبدیل نشود (مشهدی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۱۰). از این رو، مسئولیت دولت میزبان تنها به صدور مجوز استقرار محدود نمی‌شود، بلکه ممکن است در صورت قصور در نظارت و پیشگیری، ابعاد مسئولیتی مستقلی نیز پیدا کند.

در نظام حقوق مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، دامنه مسئولیت تنها به دولت مباشر فعل متخلفانه محدود نمی‌شود، بلکه در برخی موارد، مسئولیت می‌تواند در قالب اشکال تبعی یا ثانوی نیز تحقق یابد. در این چارچوب، مفاهیمی همچون کمک یا مساعدت، هدایت و

کنترل و اجبار، از مهم‌ترین مبانی گسترش دامنه مسئولیت بین‌المللی به شمار می‌روند. در میان این موارد، «کمک یا مساعدت» در تحلیل نقش پایگاه‌های نظامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا چنانچه دولت میزبان یا دولت بهره‌بردار، از طریق فراهم کردن زیرساخت‌های نظامی، پشتیبانی لجستیکی، امکانات عملیاتی یا سایر تسهیلات مؤثر، ارتکاب فعل متخلفانه بین‌المللی توسط دولت دیگر را تسهیل کند، امکان طرح مسئولیت آن متناسب با ماهیت و میزان مشارکت قابل بررسی خواهد بود (حدادی، ۱۳۹۷، ۱۴۹؛ Crawford, 2013, 399–409). از این منظر، پایگاه نظامی تنها یک موقعیت جغرافیایی یا بستر مادی تلقی نمی‌شود، بلکه می‌تواند یکی از عناصر مؤثر در زنجیره تحقق فعل متخلفانه و شکل‌گیری مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها باشد.

تحقق مسئولیت دولت مساعدت‌کننده مستلزم احراز مستقل عناصری همچون وجود کمک یا مساعدت مؤثر، علم دولت نسبت به اوضاع و احوال فعل متخلفانه و وجود ارتباط کافی میان مساعدت ارائه شده و رفتار مورد نظر است. بنابراین، صرف وجود روابط سیاسی، امنیتی یا نظامی میان دولت مساعدت‌کننده و دولت مباشر، بدون اثبات این عناصر، نمی‌تواند به تنهایی مبنای تحقق مسئولیت بین‌المللی قرار گیرد (Aust, 2011, 195–249; Jackson, 2015, 135–175).

یکی از چالش‌های مهم در این حوزه، تفکیک میان اعمال حاکمیتی^۱ و اعمال تصدی^۲ است. رویه‌های داوری و قضایی بین‌المللی، از جمله در پرونده‌های *Maffezini v. Spain* و *Noble Ventures v. Romania*، بر این اصل تأکید دارند که هرگاه یک نهاد، حتی اگر ظاهراً در قالب سازمانی غیرنظامی، عمومی یا شبه شرکتی عمل کند، در مقام اعمال اقتدارات حاکمیتی دولت ظاهر شود، رفتار آن به دولت منتسب خواهد شد (مشهدی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۱۵). این تحلیل در خصوص پایگاه‌های نظامی با قوت بیشتری قابل اعمال است، زیرا وظایفی نظیر دفاع، امنیت، کنترل، عملیات رزمی و پشتیبانی نظامی در شمار بارزترین جلوه‌های اقتدار عمومی و حاکمیت دولت قرار دارند.

^۱Jure Imperii

^۲Jure Gestionis

همچنین، بر اساس اصل وحدت ساختار دولت که در ماده ۴ طرح مواد مسئولیت دولت‌ها و برخی رویه‌های داوری بین‌المللی از جمله Metalclad انعکاس یافته است، فعل یا ترک فعل تمامی ارکان دولت، اعم از نهادهای مرکزی، محلی، نظامی یا اداری، در حکم رفتار خود دولت تلقی می‌شود و دولت نمی‌تواند با توسل به تقسیمات داخلی، فقدان هماهنگی سازمانی یا استقلال نسبی یک واحد اجرایی، از پذیرش مسئولیت بین‌المللی شانه خالی کند (مشهدی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۱۶). در نتیجه، هرگاه یک پایگاه نظامی در جریان عملیات یا پشتیبانی عملیاتی خود مرتکب نقض حقوق بنیادین بشر یا قواعد حقوق بین‌الملل بشر دوستانه شود، دولت متبوع نمی‌تواند تنها با این استدلال که اقدام مزبور خارج از دستور رسمی یا ناشی از عملکرد خودسرانه یک واحد خاص بوده است، خود را از مسئولیت مبرا بداند. در نهایت، استانداردهای نوین بین‌المللی، از جمله برخی گزارش‌های دبیرکل سازمان ملل متحد، بر این نکته تأکید دارند که تعهدات دولت‌ها در قبال حقوق بشر و نظارت بر ساختارهای وابسته، تعهداتی فراگیر و مستمر است. بر این اساس، مسئولیت دولت تنها به اقدام‌های مستقیم ارگان‌های رسمی محدود نمی‌شود، بلکه ممکن است در نتیجه عدم نظارت مؤثر بر اشخاص، نهادها یا پیمانکارانی که تحت هدایت، کنترل یا چارچوب عملیاتی آن فعالیت می‌کنند نیز مطرح گردد. این مسأله به ویژه در مورد پیمانکاران نظامی خصوصی، نیروهای پشتیبانی و بازیگران واسطه فعال در پایگاه‌های نظامی اهمیت دارد، زیرا می‌تواند دایره مسئولیت دولت فراهم‌کننده پایگاه را از سطح عملیات رزمی مستقیم، به حوزه تعهدات نظارتی و الزام به رعایت استانداردهای بشر دوستانه و حقوق بشری در تمام ابعاد عملکرد پایگاه گسترش دهد (مشهدی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۱۷).

۳. مسئولیت دولت میزبان و دولت فراهم‌کننده پایگاه در پرتو تعهدات عام

الشمول

تحول‌های نوین در نظام مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها نشان می‌دهد که مسئولیت دولت دیگر تنها به عنوان رابطه‌ای دو جانبه میان دولت متخلف و دولت زیان‌دیده قابل تحلیل

نیست، بلکه در پرتو تعهدات عام الشمول و هنجارهای آمره، واجد ماهیتی فراتر و نظم محور شده است. در حقوق بین الملل معاصر، تعهدات دولت‌ها در بسیاری از موارد از روابط متقابل و دو جانبه فراتر رفته و به تعهداتی تبدیل شده‌اند که رعایت آن‌ها برای حفظ نظم عمومی بین المللی و حمایت از منافع بنیادین جامعه جهانی ضروری تلقی می‌شود. در این چارچوب، تحلیل سرشت تعهدات دولت در حقوق بین الملل نشان می‌دهد که برخی تعهدات، ماهیتی عام دارند و رعایت آن‌ها نه فقط در برابر یک دولت خاص، بلکه در برابر جامعه بین المللی به طور کلی اهمیت می‌یابد (میرموسوی، ۱۴۰۰، ۳۰).

بر همین اساس، هر چند در حقوق بین الملل سنتی دولت‌ها در بهره‌برداری از قلمرو خود از اقتدار گسترده‌ای برخوردار دانسته می‌شدند، اما در حقوق بین الملل معاصر، حاکمیت سرزمینی نمی‌تواند مجوزی برای تسهیل نقض هنجارهای بنیادین حقوق بین الملل تلقی شود. حاکمیت سرزمینی افزون بر آنکه منشأ اختیار دولت است، مبنایی برای شکل‌گیری مسئولیت نیز محسوب می‌شود. هنگامی که دولتی اجازه استقرار، فعالیت یا بهره‌برداری عملیاتی از یک پایگاه نظامی خارجی را در قلمرو خود می‌دهد، میان کنترل سرزمینی آن دولت و پیامدهای ناشی از فعالیت‌های انجام شده در آن پایگاه، نوعی رابطه حقوقی قابل تصور است. بنابراین، چنانچه دولتی آگاهانه پایگاه نظامی، قلمرو، تأسیسات یا امکانات خود را در اختیار عملیاتی علیه دولت ثالث قرار دهد که واجد وصف تجاوزکارانه یا متضمن نقض قواعد بنیادین حقوق بین الملل باشد، امکان طرح مسئولیت بین المللی آن دولت نیز قابل بررسی خواهد بود. این مسئولیت به ویژه زمانی اهمیت می‌یابد که دولت میزبان یا دولت فراهم‌کننده پایگاه، از ماهیت عملیات آگاه بوده یا با وجود امکان حقوقی و عملی برای جلوگیری از استفاده متخلفانه از قلمرو خود، از اقدام مؤثر خودداری کرده باشد.

در این زمینه، باید به گذار از تعهدات تنها منفی به تعهدات مثبت نیز توجه کرد. مسئولیت دولت‌ها در حقوق بین الملل معاصر تنها به خودداری از نقض مستقیم حقوق محدود نمی‌شود. دولت‌ها افزون بر تعهدات منفی، یعنی پرهیز از مداخله یا نقض مستقیم حقوق، دارای تعهدات مثبت نیز هستند؛ تعهداتی که آنان را موظف می‌سازد با اتخاذ اقدام

های مناسب، زمینه تحقق، حمایت و تضمین حقوق بنیادین را فراهم کنند. چنین تعهداتی ایجاب می‌کند که دولت نه تنها از نقض مستقیم حقوق خودداری کند، بلکه در برابر خطر نقض حقوق از سوی سایر بازیگران نیز بی‌تفاوت نباشد و اقدام‌های لازم را برای پیشگیری از آن اتخاذ نماید (میرموسوی، ۱۴۰۰، ۳۳). بر این اساس، دولت میزبان یا دولت فراهم‌کننده پایگاه نظامی خارجی نمی‌تواند نسبت به فعالیت‌هایی که از قلمرو، تأسیسات یا امکانات تحت کنترل او انجام می‌شود، به شکل کامل منفعل باقی بماند. در صورتی که احتمال استفاده از این امکانات برای ارتکاب نقض‌های جدی حقوق بشر، حقوق بشر دوستانه یا قواعد بنیادین ناظر بر منع توسل به زور وجود داشته باشد، دولت مربوط مکلف است در حدود توان و اختیارات خود تدابیر نظارتی، حقوقی، دیپلماتیک و اجرایی مناسب را اتخاذ کند.

اهمیت این بحث زمانی بیشتر می‌شود که موضوع به تعهدات عام الشمول و قواعد آمره مربوط باشد. برخی از تعهدات در حقوق بین‌الملل دارای ماهیتی عام الشمول هستند؛ بدین معنا که رعایت آن‌ها نه فقط در برابر یک دولت خاص، بلکه در برابر کل جامعه بین‌المللی الزامی است. این دسته از تعهدات، که به عنوان تعهد‌های عام الشمول شناخته می‌شوند، مبتنی بر حفاظت از منافع بنیادین جامعه بین‌المللی‌اند و نقض آن‌ها موجب نگرانی همه دولت‌ها می‌شود (میرموسوی، ۱۴۰۰، ۳۱). در کنار این تعهدات، قواعد آمره نیز جایگاهی ویژه در نظام حقوق بین‌الملل دارند. قواعد آمره قواعدی هستند که به دلیل اهمیت بنیادین خود از سوی جامعه بین‌المللی پذیرفته شده‌اند و هیچ دولتی نمی‌تواند از آن‌ها عدول کند. با این حال، باید میان قواعد آمره و تعهد‌های عام الشمول تمایز قائل شد، زیرا آمره بودن یک قاعده به جایگاه برتر آن در سلسله مراتب هنجارهای حقوق بین‌الملل اشاره دارد، در حالی که عام الشمول بودن به دامنه ذی‌نفعان و مخاطبان یک تعهد مربوط می‌شود (میرموسوی، ۱۴۰۰، ۳۲).

از این منظر، منع توسل به زور، منع تجاوز، احترام به حاکمیت دولت‌ها و رعایت قواعد بنیادین حقوق بشر دوستانه از جمله تعهد‌هایی هستند که نقض آن‌ها می‌تواند فراتر از رابطه میان دولت متخلف و دولت زیان‌دیده، با نظم عمومی بین‌المللی و منافع جامعه بین‌المللی

مرتبط شود. در حوزه درگیری های مسلحانه نیز اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه، از جمله اصل تفکیک میان اهداف نظامی و غیرنظامی و اصل اتخاذ اقدام های احتیاطی در حمله ها، از مهم ترین قواعدی به شمار می روند که رعایت آن ها برای حمایت از جمعیت غیرنظامی ضروری است. بر اساس این اصول، طرف های درگیری موظف اند میان اهداف نظامی و اشخاص و اموال غیرنظامی تمایز قائل شوند و از حمله هایی که فاقد تمایز بوده یا موجب ایجاد رعب در میان جمعیت غیر نظامی می شود، خودداری کنند.

در تحلیل مسئولیت دولت میزبان یا دولت فراهم کننده پایگاه، تمایز میان «تعهد به رفتار» و «تعهد به نتیجه» نیز اهمیت اساسی دارد. در تعهد به رفتار، دولت مکلف است اقدام های لازم و متعارف را برای تحقق یک هدف حقوقی به کار گیرد، حتی اگر تحقق کامل نتیجه در اختیار او نباشد. در مقابل، تعهد به نتیجه دولت را ملزم می کند که به تحقق یک وضعیت مشخص دست یابد. بسیاری از تعهد های حقوق بشری و حمایتی را می توان در زمره تعهد های به رفتار تحلیل کرد، بدین معنا که دولت باید با استفاده از تمام ابزارهای در اختیار خود برای تحقق آن ها اقدام کند (میرموسوی، ۱۴۰۰، ۳۳). در این چارچوب، دولت میزبان یا دولت فراهم کننده پایگاه نظامی خارجی نیز موظف است تدابیر نظارتی، قانونی، اجرایی و دیپلماتیک لازم را برای جلوگیری از وقوع نقض های احتمالی اتخاذ کند. قصور در اتخاذ چنین تدابیری، در صورت احراز علم، امکان آگاهی یا قابلیت پیش بینی خطر، می تواند نشانه ای از عدم رعایت استاندارد مراقبت لازم در انجام تعهد های بین المللی باشد. بر همین مبنا، استفاده از پایگاه های نظامی مستقر در قلمرو دولت ثالث علیه ایران، در صورت فقدان مبنای معتبر حقوقی مانند دفاع مشروع یا مجوز شورای امنیت، تنها از منظر مسئولیت دولت حمله کننده قابل بررسی نیست، بلکه ممکن است مسئولیت دولت میزبان یا دولت تسهیل کننده را نیز مطرح سازد. اگر فعالیت های نظامی انجام شده از این پایگاه ها به نقض قواعد بنیادین حقوق بین الملل، از جمله منع توسل به زور، منع تجاوز، احترام به حاکمیت دولت ها یا قواعد اساسی حقوق بشر دوستانه منجر شود، و دولت میزبان یا فراهم کننده پایگاه با وجود آگاهی یا امکان آگاهی از خطر های ناشی از آن، از اتخاذ اقدام های پیشگیرانه خودداری کرده باشد، امکان بررسی مسئولیت آن دولت در پرتو تعهد های مثبت،

تعهد های عام الشمول و الزام های مراقبتی قابل تصور خواهد بود (میرموسوی، ۱۴۰۰، ۳۰-۳۳). بنابراین، چنین رفتاری می‌تواند با تعهد های بنیادینی چون منع توسل به زور و منع تجاوز در تعارض قرار گیرد و از منظر تعهد های عام الشمول، نسبت آن با مسئولیت در برابر جامعه بین‌المللی به طور کلی مورد ارزیابی قرار گیرد (طیبی و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۲ و ۱۶). با وجود این، تحقق مسئولیت بین‌المللی دولت، به خودی خود به معنای تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی نیست. مسئولیت دولت و مسئولیت کیفری فردی دو نظام متمایز اما مرتبط در حقوق بین‌الملل اند. از این رو، پس از بررسی امکان انتساب رفتار پایگاه‌ها به دولت و پیامد های مسئولیت بین‌المللی آن، لازم است این پرسش به طور مستقل بررسی شود که آیا مقام‌های سیاسی و نظامی مرتبط با طراحی، هدایت یا پشتیبانی عملیات، در صورت احراز عناصر لازم، می‌توانند در معرض مسئولیت کیفری بین‌المللی قرار گیرند یا خیر؟.

ت) مطالعه موردی درگیری ایران و آمریکا و تحلیل تفکیکی دولت‌های میزبان

در درگیری ایران و آمریکا، شبکه پایگاه‌ها، تأسیسات نظامی، ظرفیت‌های هوایی و زیرساخت‌های لجستیکی ایالات متحده در منطقه، بخشی از ساختار عملیاتی و پشتیبانی این کشور را تشکیل داده است. بر اساس اعلام فرماندهی مرکزی ایالات متحده، در عملیات «Epic Fury» مجموعه‌ای از جنگنده‌ها، بمب‌افکن‌ها، هواپیماهای سوخت‌رسان، سامانه‌های پدافندی، شناورهای سطحی و ناوهای هواپیمابر به کار گرفته شد و هم‌زمان، تأسیسات مهم نظامی آمریکا در قطر، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، کویت، عراق، بحرین و اردن در چارچوب حضور نظامی منطقه‌ای این کشور دارای کارکردهای متفاوت فرماندهی، عملیاتی و پشتیبانی بودند (U.S. Central Command, 2026; Reuters, 2026). نقش هر یک از این دولت‌ها باید بر اساس ارتباط واقعی زیرساخت‌های مستقر در قلمرو آنان با عملیات نظامی مورد بررسی قرار گیرد.

در قطر، پایگاه هوایی العدید از مهم‌ترین مراکز فرماندهی، کنترل، پشتیبانی و استقرار نیروهای ایالات متحده در منطقه محسوب می‌شود. جایگاه این پایگاه در ساختار فرماندهی منطقه‌ای آمریکا، بررسی نقش آن در زنجیره اطلاعاتی، ارتباطی، لجستیکی و عملیات

درگیری را ضروری می‌سازد. از منظر مسئولیت بین‌المللی، اهمیت حقوقی این وضعیت به میزان بهره‌برداری از ظرفیت‌های العدید در ارتباط با عملیات علیه ایران، سطح آگاهی مقامات ذی‌ربط و پیوند مادی میان امکانات مورد استفاده و اقدام‌های نظامی مشخص بستگی دارد.

عربستان سعودی نیز با میزبانی نیروها و تجهیزات آمریکایی در پایگاه هوایی پرنس سلطان، بخشی از ساختار دفاعی و پشتیبانی ایالات متحده در منطقه را تشکیل می‌دهد. (Reuters, 2026) ظرفیت‌های هوایی، پدافندی و لجستیکی مستقر در این کشور می‌تواند در ارزیابی ابعاد منطقه‌ای عملیات اهمیت داشته باشند. از منظر حقوقی، مسأله اساسی آن است که تا چه میزان زیرساخت‌ها، تجهیزات یا ظرفیت‌های مستقر در قلمرو عربستان در زنجیره عملیاتی مرتبط با حملات علیه ایران مورد استفاده قرار گرفته‌اند و آیا چنین استفاده‌ای از حیث علم، نوع مساعدت و ارتباط با عمل متخلفانه واجد شرایط لازم برای طرح مسئولیت بین‌المللی است؟.

در امارات متحده عربی، پایگاه هوایی الظفره و بندر جبل علی از مهم‌ترین زیرساخت‌های مورد استفاده نیروهای آمریکایی در منطقه به شمار می‌روند. این تأسیسات از ظرفیت قابل توجهی در زمینه پشتیبانی هوایی، دریایی، ترابری و لجستیک برخوردارند و از این‌رو، جایگاه آن‌ها در ساختار عملیاتی آمریکا نمی‌تواند در تحلیل درگیری نادیده گرفته شود. بررسی مسئولیت احتمالی امارات مستلزم احراز نوع بهره‌برداری از این تأسیسات، میزان ارتباط آن با عملیات مشخص علیه ایران و نقش مقام‌های دولتی در فراهم‌سازی یا استمرار پشتیبانی مرتبط است.

کویت در این شبکه از جایگاه عملیاتی برجسته‌ای برخوردار است. کمپ عریفجان، پایگاه هوایی علی السالم و کمپ بوهرینگ از مراکز مهم استقرار، پشتیبانی و جابه‌جایی نیروهای آمریکایی در منطقه‌اند (Reuters, 2026). افزون بر اهمیت زیرساختی این مراکز، شواهد مربوط به فعالیت هواگردهای آمریکایی در ارتباط با عملیات نظامی منطقه‌ای نشان می‌دهد که نقش کویت را نمی‌توان تنها به میزبانی فیزیکی نیروها تقلیل داد. از منظر حقوق مسئولیت دولت‌ها، باید میزان ارتباط این ظرفیت‌ها با عملیات علیه ایران،

سطح آگاهی مقام‌های کویتی و تأثیر پشتیبانی ارائه شده در تحقق یا تسهیل عمل مورد بحث به طور مستقل ارزیابی شود.

عراق نیز به سبب حضور نیروهای آمریکایی در تأسیساتی همچون عین‌الاسد و اربیل و همچنین موقعیت جغرافیایی آن در مسیرهای هوایی و پشتیبانی منطقه‌ای، در محیط عملیاتی درگیری جایگاه قابل توجهی دارد (Reuters, 2026). فعالیت هواپیماهای سوخت‌رسان و سایر ظرفیت‌های هوایی آمریکا در فضای عراق، اهمیت این قلمرو را در زنجیره پشتیبانی عملیات برجسته می‌سازد. با این حال، برای ارزیابی مسئولیت دولت عراق باید میان حضور و فعالیت نیروهای خارجی از یک سو و رفتار قابل انتساب به ارکان دولت عراق از سوی دیگر تفکیک شود و میزان علم، مشارکت و مساعدت مؤثر مقام‌های عراقی به طور موردی بررسی گردد.

بحرین به دلیل میزبانی مقر ناوگان پنجم نیروی دریایی ایالات متحده، در ساختار فرماندهی، ارتباطات، پشتیبانی و عملیات دریایی آمریکا در خلیج فارس جایگاهی ویژه دارد. با توجه به نقش نیروهای دریایی و ناوهای هواپیمابر آمریکا در عملیات علیه ایران، بررسی ارتباط عملکرد ساختارهای مستقر در بحرین با برنامه‌ریزی، هدایت، هماهنگی یا پشتیبانی عملیات اهمیت خاصی پیدا می‌کند. در این زمینه، مسئولیت احتمالی دولت میزبان تابع اثبات میزان ارتباط میان امکانات مستقر در قلمرو بحرین و عملیات مشخص و همچنین نقش و آگاهی مقامات ذی‌ربط خواهد بود.

در اردن نیز پایگاه هوایی موفق السلطی و سایر ظرفیت‌های مورد استفاده نیروهای آمریکایی، بخشی از ساختار هوایی و دفاعی ایالات متحده در منطقه محسوب می‌شوند. موقعیت جغرافیایی اردن و نقش آن در معماری دفاع هوایی منطقه موجب می‌شود، جایگاه این کشور در زنجیره پشتیبانی، مراقبت هوایی و هماهنگی عملیاتی مورد توجه قرار گیرد. از منظر حقوقی، ارزیابی مسئولیت مستلزم بررسی میزان استفاده از این ظرفیت‌ها در ارتباط با عملیات علیه ایران و احراز عناصر علم، مشارکت و مساعدت مؤثر است.

وضعیت عمان تا حدی متفاوت است، زیرا حضور نظامی آمریکا در این کشور بیشتر بر دسترسی به تأسیسات و بنادر صلاله و دقم و بهره‌گیری از ظرفیت‌های دریایی و

لجستیکی استوار است (U.S. Department of State, 2019). اهمیت حقوقی این وضعیت زمانی افزایش می‌یابد که چنین دسترسی‌هایی در زنجیره تأمین، جابه‌جایی نیرو و تجهیزات یا پشتیبانی عملیات نظامی مورد استفاده قرار گرفته باشند. در این صورت، نوع استفاده، میزان ارتباط آن با عملیات و سطح آگاهی مقام‌های عمانی از عناصر اساسی ارزیابی مسئولیت خواهد بود.

در مجموع، شبکه پایگاه‌ها و تسهیلات نظامی ایالات متحده در منطقه در شکل‌دهی به ظرفیت فرماندهی، پشتیبانی، جابه‌جایی نیرو، سوخت‌رسانی، مراقبت هوایی و عملیات دریایی این کشور نقش قابل توجهی داشته است. با این حال، میزان و ماهیت مشارکت هر دولت میزبان یکسان نیست. از منظر حقوقی، مسئولیت هر دولت باید بر مبنای داده‌های مربوط به همان کشور و همان عملیات و با توجه به میزان علم، ماهیت و شدت مساعدت، ارتباط مادی یا عملیاتی آن با فعل متخلفانه و وجود تعهد‌های مستقل بین‌المللی ارزیابی شود. در صورت احراز این عناصر، امکان بررسی مسئولیت دولت میزبان در چارچوب قواعد کمک یا مساعدت و سایر قواعد مسئولیت بین‌المللی فراهم خواهد بود (International Law Commission, 2001, pp. 65–67; Aust, 2011, pp. 195–249; Jackson, 2015, pp. 135–175).

ث) امکان تحقق مسئولیت کیفری بین‌المللی و عنوان‌های بزهکارانه محتمل

در بخش پایانی بدنه، موضوع از منظر حقوق کیفری بین‌الملل بررسی می‌شود. در این قسمت، امکان انطباق رفتارهای مورد بحث با عنوان‌هایی مانند «جنایت جنگی» و «جنایت تجاوز» تحلیل می‌شود. بر اساس ماده ۸ اساسنامه رم، نقض جدی کنوانسیون‌های ژنو و ارتکاب برخی اعمال در چارچوب درگیری مسلحانه می‌تواند جنایت جنگی تلقی شود. همچنین، اگر حمله یا توسل به زور در قالب یک عمل تجاوزکارانه سازمان یافته علیه دولت ایران انجام شده باشد، بحث جنایت تجاوز نیز قابل طرح است. در این بخش، نقش مقامات سیاسی و نظامی از حیث دستوردهی، هدایت، مشارکت، معاونت و مسئولیت فرماندهی بررسی می‌شود تا روشن گردد چه اشخاصی، در صورت احراز عناصر مادی و معنوی، ممکن است موضوع مسئولیت کیفری بین‌المللی قرار گیرند.

۱. جنایت تجاوز در اساسنامه رم و ارتباط آن با پایگاه‌های نظامی خارجی

یکی از مهم‌ترین چالش‌های حقوق بین‌الملل کیفری در مسیر بزه انگاری تجاوز، اختلاف دولت‌ها درباره تعریف دقیق این جنایت و شرایط اعمال صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی بوده است. در کنفرانس رم ۱۹۹۸، اگرچه جنایت تجاوز در شمار بزه‌های مشمول صلاحیت دیوان قرار گرفت، اما به دلیل اختلاف‌های شدید درباره تعریف آن و نقش شورای امنیت در احراز عمل تجاوز، اعمال صلاحیت دیوان نسبت به این جنایت به تصمیم‌گیری‌های بعدی موکول شد. اختلاف اصلی میان دولت‌ها، از یکسو، به استقلال قضایی دیوان و از سوی دیگر، به نقش سیاسی شورای امنیت در نظام امنیت جمعی باز می‌گشت. بر همین اساس، پس از لازم‌الاجرا شدن اساسنامه رم، کمیسیون مقدماتی و سپس کارگروه ویژه جنایت تجاوز مأمور شدند تا عناصر این جنایت، از جمله موقعیت رهبری مرتکب، رفتار شخصی، قصد و آگاهی، و ارتباط رفتار شخص با عمل تجاوز دولت را تبیین کنند (موسی‌زاده و فروغی‌نیا، ۱۳۹۱، ۱۴۶ و ۱۵۰).

تحولات حقوق کیفری بین‌الملل پس از کنفرانس بازنگری کامپالا در سال ۲۰۱۰، موجب تثبیت جایگاه جنایت تجاوز در نظام عدالت کیفری بین‌المللی و تبیین دقیق‌تر شرایط انتساب مسئولیت کیفری ناشی از کاربرد غیر قانونی زور شد. ماده ۸ مکرر اساسنامه رم، جنایت تجاوز را در زمره بزه‌های مبتنی بر موقعیت رهبری قرار داده و مسئولیت کیفری را متوجه اشخاصی می‌داند که در جایگاهی قرار دارند که امکان کنترل یا هدایت مؤثر اقدام سیاسی یا نظامی دولت را برای آنان فراهم می‌سازد و در طراحی، تدارک، آغاز یا اجرای عمل تجاوز مشارکت دارند. بر این اساس، مسئولیت ناشی از تجاوز تنها در سطح مسئولیت بین‌المللی دولت متوقف نمی‌ماند، بلکه در صورت تحقق عناصر مقرر، می‌تواند مسئولیت کیفری مقام‌های عالی رتبه سیاسی و نظامی را نیز به دنبال داشته باشد (زمانی‌نیا و مرادی، ۱۴۰۱، ۲۲۰-۲۲۲). در ادبیات تخصصی انگلیسی نیز بر ماهیت خاص این بزه، ضرورت احراز موقعیت رهبری و محدود بودن دایره مرتکبان به اشخاص برخوردار از توان واقعی کنترل یا هدایت اقدام سیاسی یا نظامی دولت تأکید شده است (Clark, 2017, 580; Werle & Jeßberger, 2020, 584-614).

در چارچوب تعریف عمل تجاوز، رفتارهایی مانند تهاجم نیروهای مسلح، اشغال نظامی، الحاق سرزمین با توسل به زور، بمباران قلمرو دولت دیگر، محاصره بنادر یا سواحل، استفاده از نیروهای مستقر در قلمرو دولت میزبان برخلاف شرایط توافق، اعزام گروه‌های مسلح یا مزدور و نیز در اختیار قرار دادن قلمرو یک دولت برای حمله به دولت ثالث، می‌تواند به عنوان مصداق‌های تجاوز مورد بررسی قرار گیرد. این موضوع در تحلیل نقش پایگاه‌های نظامی خارجی اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا استفاده از پایگاه مستقر در قلمرو یک دولت برای عملیات علیه دولت دیگر، ممکن است در کنار مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، زمینه بررسی مسئولیت کیفری مقام‌ها و فرماندهان ذی‌ربط را نیز فراهم کند (زمانی‌نیا و مرادی، ۱۴۰۱، ۲۲۲).

وضعیت ایران در قبال دیوان کیفری بین‌المللی را می‌توان در چارچوب نوعی تعامل محتاطانه تحلیل کرد. از یک‌سو، وضعیت ایران به عنوان دولت امضاکننده اما غیر عضو اساسنامه رم، امکان تعامل محدود و محتاطانه با فضای دیوان را مطرح می‌سازد و از سوی دیگر، تغییر وضعیت به عضویت کامل می‌تواند ابزارهای حقوقی گسترده‌تری را برای پیگیری بزه‌های بین‌المللی، از جمله جنایت تجاوز، در اختیار ایران قرار دهد. در این چارچوب، تعارض‌های احتمالی میان حقوق داخلی ایران و اساسنامه رم، از جمله موضوعاتی مانند عدم مرور زمان، تسلیم اتباع، عدم شناسایی مصونیت مقام‌های عالی رتبه و برخی تفاوت‌های آیین دادرسی، مانع مطلق و غیر قابل حل برای تعامل گسترده‌تر با دیوان محسوب نمی‌شود (زمانی‌نیا و مرادی، ۱۴۰۱، ۲۲۵-۲۲۷).

بزه انگاری تجاوز در اساسنامه رم می‌تواند برای دولت‌هایی که در معرض تهدید یا کاربرد نیروی نظامی قرار دارند، کارکردی دفاعی و حقوقی داشته باشد. در صورت رخ دادن جنگ یا حمله نظامی علیه ایران، امکان استناد به ماده ۸ مکرر اساسنامه رم به عنوان یکی از مبانی پیگیری مسئولیت کیفری بین‌المللی قابل طرح است. این ظرفیت، به ویژه در مواردی اهمیت می‌یابد که حمله از طریق پایگاه‌های نظامی مستقر در قلمرو دولت ثالث طراحی، تدارک یا اجرا شده باشد، زیرا در چنین وضعیتی، افزون بر دولت حمله‌کننده،

نقش دولت میزبان و مقام‌های مؤثر در فراهم سازی امکان عملیات نیز از منظر حقوق بین‌الملل قابل بررسی خواهد بود (زمانی‌نیا و مرادی، ۱۴۰۱، ۲۲۶-۲۲۷).

۲. مسئولیت کیفری فردی و مسئولیت فرماندهی

در حقوق کیفری بین‌الملل، مسئولیت کیفری به طور معمول ماهیتی شخصی دارد و متوجه اشخاص حقیقی‌ای است که مشارکت آنان در ارتکاب جنایات بین‌المللی بر پایه عناصر مادی و معنوی قابل احراز باشد. از این‌رو، دامنه مسئولیت تنها به مباشر مادی بزه محدود نمی‌شود، بلکه اشخاصی را نیز در بر می‌گیرد که از طریق دستوردهی، طراحی و هدایت عملیات، معاونت، تسهیل ارتکاب بزه یا فراهم‌سازی آگاهانه امکانات مؤثر در تحقق جنایت نقش داشته‌اند. همچنین در شرایط مقرر، خودداری مقام مافوق از اتخاذ اقدام‌های لازم برای جلوگیری از ارتکاب بزه یا تعقیب مرتکبان می‌تواند مبنای مستقلی برای بررسی مسئولیت فرماندهی فراهم سازد.

در تحلیل عملیات نظامی مرتبط با پایگاه‌های خارجی، تفکیک میان مسئولیت بین‌المللی دولت و مسئولیت کیفری فردی اهمیت اساسی دارد. مسئولیت دولت بر انتساب رفتار متخلفانه و نقض تعهد بین‌المللی استوار است، در حالی که مسئولیت کیفری فردی مستلزم احراز نقش مشخص شخص، نوع مشارکت، میزان آگاهی یا قصد و ارتباط رفتار او با جنایت مورد نظر است. بر همین اساس، تحقق مسئولیت بین‌المللی یک دولت یا اثبات نقش یک پایگاه نظامی در عملیات، به خودی خود برای انتساب مسئولیت کیفری به مقام‌های سیاسی یا نظامی مرتبط کفایت نمی‌کند و عناصر مسئولیت هر شخص باید به طور مستقل اثبات شود (حمیدی‌پور، ۱۴۰۰، ۱۵۹؛ Werle & Jackson, 2015, 59-122; Jeßberger, 2020, 233-276).

مسئولیت فرماندهی نیز بر صرف برخورداری از مقام یا جایگاه سلسله‌مراتبی مبتنی نیست، بلکه مستلزم وجود رابطه مافوق و مادون، برخورداری از کنترل مؤثر بر نیروهای تحت امر، علم یا در موارد مقرر امکان آگاهی از ارتکاب جنایت و قصور در اتخاذ اقدام‌های لازم و معقول برای پیشگیری، سرکوب یا ارجاع موضوع به مراجع صالح است. بنابراین، در بررسی نقش فرماندهان و مقام‌های مرتبط با پایگاه‌های نظامی، باید میزان کنترل واقعی آنان بر

نیروها، دسترسی به اطلاعات مربوط به عملیات، اختیار مداخله و توانایی عملی برای جلوگیری یا واکنش نسبت به رفتار بزه کارانه به صورت موردی ارزیابی شود.

بر این اساس، فرماندهان مستقر در پایگاه‌ها، مقام‌های مافوق و تصمیم‌گیرندگان عالی سیاسی یا نظامی، در صورت نقش آفرینی مؤثر در طراحی، صدور دستور، هدایت، پشتیبانی یا تسهیل حملات، ممکن است ذیل ماده ۲۵ اساسنامه رم از حیث مسئولیت کیفری فردی ارزیابی شوند. همچنین، در صورتی که فرمانده یا مقام مافوق بر نیروها کنترل مؤثر داشته، از وقوع جنایت آگاه بوده یا باید آگاه می‌بود و با وجود امکان جلوگیری یا کیفر، اقدام لازم را انجام نداده باشد، مسئولیت او در پرتو ماده ۲۸ اساسنامه رم و نظریه مسئولیت فرماندهی قابل بررسی است. از حیث مصادیق، حملات منجر به تخریب عمدی یا ناموجه زیرساخت‌های غیرنظامی مانند مراکز درمانی، نیروگاه‌ها و انبارهای مواد غذایی، یا استفاده و تسهیل استفاده از تسلیحات ممنوعه از طریق این پایگاه‌ها، در صورت احراز شرایط حقوق بشر دوستانه، می‌تواند در زمره جنایات جنگی قرار گیرد. افزون بر این، چنانچه استقرار یا بهره‌برداری از پایگاه نظامی بخشی از یک عمل تجاوزکارانه باشد، مسئولیت مقام‌های عالی رتبه‌ای که در موقعیت کنترل یا هدایت اقدام سیاسی - نظامی قرار دارند، ذیل ماده ۸ مکرر اساسنامه رم قابل ارزیابی خواهد بود (حمیدی‌پور، ۱۴۰۰، ۱۵۸).

بر پایه تحلیل مقاله مبنا، در شرایطی که عملیات نظامی در بستر درگیری مسلحانه با نقض قواعد بنیادین حقوق بشر دوستانه، از جمله اصول تفکیک، تناسب، احتیاط در حمله یا حمایت از غیر نظامیان همراه شود، مسئولیت کیفری اشخاص آمر، مباشر، معاون و فرمانده قابل طرح خواهد بود (مقامی، ۱۴۰۳، ۸۶ و ۸۸). در چنین وضعیتی، معیار اصلی آن است که آیا میان رفتار شخص و وقوع جنایت، پیوند مادی و معنوی کافی وجود دارد یا خیر؟. بنابراین، صرف ارتباط سازمانی با پایگاه نظامی یا حضور در ساختار فرماندهی برای تحقق مسئولیت کیفری کافی نیست، بلکه باید نقش مؤثر شخص در تصمیم‌گیری، هدایت، اجرا، پشتیبانی یا جلوگیری نکردن از بزه به صورت قابل اثبات احراز شود. از این منظر، اگر مقام‌های نظامی یا سیاسی مرتبط با پایگاه‌های آمریکا در منطقه، در طراحی، صدور دستور، هدایت یا اجرای عملیات نقش مؤثر داشته باشند و عملیات مزبور به نحو قابل اثبات

ناقض قواعد بنیادین درگیری‌های مسلحانه باشد، امکان طرح مسئولیت کیفری فردی قابل انکار نخواهد بود. این تحلیل به ویژه در مواردی اهمیت دارد که پایگاه‌های نظامی نه تنها به عنوان محل استقرار، بلکه به عنوان مرکز فرماندهی، هماهنگی، پشتیبانی اطلاعاتی، لجستیکی یا عملیاتی مورد استفاده قرار گرفته باشند.

چنین برداشتی با منطق مسئولیت فرماندهی نیز سازگار است، زیرا در ساختارهای سلسله مراتبی نظامی، عدم حضور فیزیکی فرمانده یا مقام تصمیم‌گیرنده در صحنه عملیات، به تنهایی مانع تحقق مسئولیت کیفری نیست. هرگاه فرمانده یا مقام مافوق، کنترل مؤثر بر نیروهای تحت امر داشته باشد، از وقوع جنایت آگاه بوده یا با توجه به اوضاع و احوال باید آگاه می‌بود، و با وجود امکان جلوگیری یا کیفر مرتکبان، از اتخاذ اقدام‌های لازم خودداری کند، مسئولیت فرماندهی قابل طرح خواهد بود. بنابراین، در تحلیل نقش پایگاه‌های نظامی آمریکا، باید علاوه بر بررسی رفتار مباشرین عملیات، نقش مقام‌های تصمیم‌گیرنده و فرماندهان مرتبط نیز از حیث علم، کنترل مؤثر و توانایی پیشگیری و یا واکنش بررسی شود.

۳. تحلیل مسئولیت کیفری احتمالی مقام‌های کشورهای میزبان در مطالعه موردی

در تحلیل وضعیت کشورهای میزبان باید میان مسئولیت بین‌المللی دولت و مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی تفکیک روشنی برقرار شود، زیرا در حقوق کیفری بین‌الملل، دولت به عنوان شخص حقوقی موضوع مسئولیت کیفری فردی نیست و مسئولیت متوجه اشخاصی است که نقش شخصی آنان در ارتکاب، دستوردهی، معاونت، تسهیل یا سایر اشکال مشارکت در جنایت بین‌المللی قابل احراز باشد. از این رو، بررسی وضعیت هر دولت میزبان مستلزم شناسایی مقام یا فرمانده مشخص، تعیین نوع مشارکت او و احراز عناصر مادی و معنوی مربوط است. ماده ۲۵ اساسنامه رم بر همین مبنای شخصی مسئولیت استوار است و ماده ۲۸ نیز تحقق مسئولیت فرماندهی را به وجود کنترل مؤثر، علم یا معیار مقرر

آگاهی و قصور در اتخاذ اقدام های لازم و معقول برای پیشگیری یا مقابله با ارتکاب جنایت پیوند می دهد. (Werle & Jeßberger, 2020, pp. 233–276)

در مورد قطر، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، کویت و عراق، اهمیت نظامی پایگاه ها، تأسیسات، ظرفیت های هوایی و زیرساخت های پشتیبانی ایالات متحده، ضرورت بررسی دقیق نقش اشخاص ذی ربط در زنجیره تصمیم گیری و اجرای عملیات را مطرح می سازد. با این حال، صرف برخورداری یک مقام از سمت سیاسی یا نظامی، حضور نیروهای خارجی در قلمرو دولت متبوع وی یا استفاده از زیرساخت های نظامی موجود، برای انتساب مسئولیت کیفری کافی نیست. مسئولیت زمانی قابل بررسی خواهد بود که شواهد معتبر، نقش شخص معین را در فراهم سازی آگاهانه و مؤثر امکانات، اطلاعات، پشتیبانی عملیاتی، هماهنگی یا سایر اشکال مشارکت مرتبط با یک جنایت بین المللی مشخص نشان دهد و عنصر معنوی لازم نیز درباره همان شخص احراز شود.

در خصوص بحرین و اردن نیز اهمیت مراکز فرماندهی، دریایی، هوایی و پشتیبانی ایالات متحده، بررسی دقیق تر زنجیره فرماندهی، تبادل اطلاعات، سوخت رسانی، هماهنگی عملیاتی و سایر اشکال پشتیبانی را ضروری می سازد. با این حال، برای مسئولیت کیفری فردی، وجود این زیرساخت ها باید به رفتار و تصمیم شخص معینی مرتبط شود و صرف نقش ساختاری یا لجستیکی یک کشور در شبکه نظامی آمریکا نمی تواند جایگزین اثبات پیوند شخصی میان متهم و جنایت شود. در مورد عمان نیز دسترسی به تأسیسات و بنادر دقم و صلاله زمانی می تواند در تحلیل کیفری اهمیت یابد که استفاده عملیاتی از این ظرفیت ها و نقش آگاهانه مقام یا مقام های مشخص در تسهیل یک رفتار بزه کارانه قابل اثبات باشد.

بر این اساس، نتیجه مطالعه موردی در سطح کیفری، نه انتساب جمعی مسئولیت به مقامات دولت های میزبان، بلکه امکان طرح مسئولیت نسبت به اشخاص مشخص و بر پایه ادله مربوط به نقش فردی آنان است. هرچه ارتباط یک مقام با طراحی، هماهنگی، پشتیبانی، تسهیل یا اجرای عملیات روشن تر و عناصر مادی و معنوی مشارکت او قابل اثبات تر باشد، امکان ارزیابی مسئولیت کیفری بین المللی نیز تقویت خواهد شد.

در خصوص جنایت تجاوز، دامنه مسئولیت محدودتر است. ماده ۸ مکرر اساسنامه رم این جنایت را در شمار بزه های مبتنی بر موقعیت رهبری قرار داده و مسئولیت را متوجه

اشخاصی می‌داند که در عمل توان کنترل یا هدایت اقدام سیاسی یا نظامی یک دولت را دارا بوده و در برنامه‌ریزی، تدارک، آغاز یا اجرای عمل تجاوز مشارکت کرده باشند. بنابراین، صرف تصدی یک مقام اداری یا نظامی، مدیریت یک پایگاه یا ایفای نقش اجرایی در ساختار پشتیبانی برای قرار گرفتن در دایره مرتکبان جنایت تجاوز کافی نیست، بلکه باید موقعیت رهبری، نقش مؤثر در تصمیم‌گیری کلان، علم، قصد و ارتباط رفتار شخص با عمل تجاوز به طور مستقل احراز شود (Clark, 2017, 580; Werle & Jeßberger, 2020, 584–614).

۴. امکان‌سنجی تعقیب کیفری مقام‌های سیاسی و نظامی در پرتو رژیم صلاحیتی دیوان کیفری بین‌المللی

بررسی مسئولیت کیفری مقام‌های سیاسی و نظامی مرتبط با پایگاه‌های نظامی خارجی، تنها به احراز عناصر مادی و معنوی جنایت‌های بین‌المللی محدود نمی‌شود، بلکه مستلزم توجه به امکان اعمال صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی نیز هست. دیوان در این زمینه می‌تواند به عنوان یکی از سازوکارهای نهادی پاسخ‌گویی کیفری مورد توجه قرار گیرد، مشروط بر آن که الزام‌های مربوط به صلاحیت و قابلیت پذیرش وضعیت یا پرونده فراهم باشد (گمار و همکاران، ۱۴۰۵، ۳).

در عملیات نظامی مبتنی بر استفاده از پایگاه‌ها و تسهیلات خارجی، اهمیت دیوان از آن جهت برجسته می‌شود که مسئولیت کیفری می‌تواند فراتر از مباشرین مادی، نقش اشخاصی را نیز در بر گیرد که در طراحی، هدایت، فرماندهی، پشتیبانی یا تسهیل عملیات مشارکت داشته‌اند. چنانچه رفتارهای ارتكابی واجد عناصر جنایت‌های جنگی یا جنایت تجاوز باشند، ارزیابی مسئولیت کیفری فرماندهان، تصمیم‌گیران سیاسی و سایر مقام‌های مرتبط مستلزم احراز پیوند مشخص میان رفتار شخص، ساختار فرماندهی، نحوه بهره‌گیری از زیرساخت‌های نظامی و وقوع جنایت مورد نظر خواهد بود. از این‌رو، صرف ارتباط

سازمانی با یک پایگاه یا حضور در ساختار سیاسی و نظامی، بدون اثبات نقش فردی و عناصر لازم مسئولیت برای طرح مسئولیت کیفری کافی نیست.

با این حال، امکان رسیدگی در دیوان کیفری بین‌المللی تابع شرایط صلاحیتی مقرر در اساسنامه رم است. صلاحیت موضوعی، زمانی و سرزمینی یا شخصی دیوان و نیز وضعیت حقوقی دولت‌های مرتبط با درگیری، در امکان آغاز رسیدگی نقش تعیین‌کننده دارد. این محدودیت‌ها در خصوص جنایت تجاوز از اهمیت بیشتری برخوردارند، زیرا رژیم صلاحیتی این جنایت نسبت به سایر بزه‌های مشمول صلاحیت دیوان، محدودتر و پیچیده‌تر است (گمار و همکاران، ۱۴۰۵، ۳). (Barriga & Blokker, 2017, 652-674)

بنابراین، احراز وقوع یک رفتار واجد وصف جنایت بین‌المللی، به تنهایی برای نتیجه‌گیری درباره صلاحیت دیوان کفایت نمی‌کند و باید مبنای صلاحیتی، وضعیت دولت‌های مرتبط و موقعیت حقوقی اشخاص مورد نظر در هر مورد به طور مستقل بررسی شود.

افزون بر صلاحیت، قابلیت پذیرش نیز در این زمینه اهمیت دارد. بر اساس منطق اساسنامه رم، دیوان زمانی مداخله می‌کند که رسیدگی داخلی واقعی و مؤثر وجود نداشته باشد و موضوع از حیث شدت نیز به حد لازم رسیده باشد (گمار و همکاران، ۱۴۰۵، ۵-۶). این امر در تحلیل عملیات‌های مبتنی بر پایگاه‌های نظامی از آن جهت مهم است که هرچه گستره خسارت‌های انسانی، شدت تخریب، سازمان‌یافتگی عملیات و پیوند آن با ساختار تصمیم‌گیری و فرماندهی بیشتر باشد، امکان طرح مسئولیت کیفری در سطح بین‌المللی نیز جدی‌تر می‌شود (گمار و همکاران، ۱۴۰۵، ۵).

با این همه در مقاله حاضر، اشاره به دیوان کیفری بین‌المللی تنها جنبه تکمیلی دارد و به منظور نشان دادن امکان نهادی پیگیری مسئولیت کیفری مطرح می‌شود، نه برای ورود تفصیلی به مباحث آیین دادرسی کیفری بین‌المللی. از این رو، آنچه در این پژوهش اهمیت اصلی دارد، تبیین مبنای ماهوی مسئولیت کیفری اشخاصی است که از رهگذر تصمیم‌سازی، صدور دستور، هدایت عملیات، ارائه پشتیبانی اطلاعاتی یا لجستیکی، یا بهره‌گیری از پایگاه‌های نظامی خارجی، در وقوع جنایت‌های بین‌المللی نقش ایفا کرده‌اند. در نتیجه، جایگاه دیوان در این مقاله، جایگاهی تبعی و مؤید بوده و محور مستقل بحث تلقی نمی‌شود.

۵. رعایت حقوق بشر دوستانه در عملیات مبتنی بر پایگاه‌های نظامی و نسبت آن با قواعد آمره

رعایت حقوق بشر دوستانه بین‌المللی در هر درگیری مسلحانه، صرف نظر از مشروعیت یا عدم مشروعیت توسل اولیه به زور، الزامی است. به بیان دیگر، حتی اگر دولتی مدعی دفاع مشروع، ضرورت امنیتی یا هدف سیاسی مشروع باشد، این ادعا نمی‌تواند مجوز نقض قواعد بنیادین حقوق درگیری‌های مسلحانه، از جمله اصل تفکیک، اصل تناسب، اصل احتیاط در حمله و حمایت از غیر نظامیان باشد. برخی پژوهش‌ها حتی به درستی تأکید دارند که در بستر مقاومت یا اشغال، مشروعیت هدف سیاسی یا حقوقی، به هیچ وجه مجوز نقض حقوق بشر دوستانه نیست (مقامی، ۱۴۰۳، ۸۴ و ۸۷). این نتیجه در موضوع نقش پایگاه‌های نظامی آمریکا در منطقه نیز قابل اعمال است. بر این اساس، اگر این پایگاه‌ها در زنجیره عملیاتی‌ای قرار گیرند که به حمله علیه غیرنظامیان، بی‌توجهی به اصل تفکیک، استفاده نامتناسب از زور، یا عدم رعایت اقدام‌های احتیاطی لازم در عملیات نظامی منجر شود، مسئولیت حقوقی قابل طرح خواهد بود. در چنین فرضی، پایگاه نظامی تنها یک محل استقرار یا ابزار پشتیبانی فنی محسوب نمی‌شود، بلکه ممکن است به عنوان بخشی از ساختار عملیاتی مؤثر در تحقق نقض حقوق بشر دوستانه مورد ارزیابی قرار گیرد. از این رو، ارزیابی مشروعیت نقش پایگاه‌های نظامی آمریکا نباید تنها بر مبنای ادعاهای امنیتی، دفاعی یا ضرورت‌های راهبردی انجام شود، بلکه باید پیامدهای واقعی و عملی آن‌ها بر قواعد آمره و اصول بنیادین حقوق بین‌الملل نیز سنجیده شود. از جمله این قواعد می‌توان به منع توسل به زور، احترام به حاکمیت دولت‌ها، حمایت از غیر نظامیان، منع حمله‌های کورکورانه و رعایت اصول اساسی حقوق بشر دوستانه اشاره نمود. بنابراین، هرگاه نقش پایگاه‌ها در طراحی، هدایت، پشتیبانی یا تسهیل عملیاتی احراز شود که نقض این قواعد باشد، امکان طرح مسئولیت در دو سطح مسئولیت بین‌المللی دولت و مسئولیت کیفری فردی قابل بررسی خواهد بود.

در حوزه درگیری‌های مسلحانه دریایی، راهنمای سان‌رمو درباره حقوق بین‌الملل قابل اعمال در چنین درگیری‌هایی به عنوان سندی تفسیری و راهنما، بر ضرورت رعایت اصول بنیادینی همچون اصل تفکیک، تناسب و اقدام‌های احتیاطی در عملیات نظامی تأکید دارد. بر این اساس، استفاده از حاکمیت سرزمینی، پایگاه‌های نظامی، تأسیسات ساحلی یا

زیرساخت‌های مستقر در جزایر، نمی‌تواند مجوزی برای نادیده گرفتن الزام‌های حمایت از غیر نظامیان و اهداف غیر نظامی باشد. از این منظر، هرگونه استفاده از زیرساخت‌های نظامی مستقر در سواحل یا جزایر برای عملیات تهاجمی، به ویژه در محیط‌های دریایی و منطقه‌ای که احتمال آسیب به غیر نظامیان، کشتیرانی غیر نظامی یا تأسیسات غیر نظامی وجود دارد، باید با الزام‌های ناشی از اصل احتیاط و قواعد حمایت از غیر نظامیان هماهنگ باشد. در صورت عدم رعایت این الزام‌ها و احراز نقش مؤثر دولت میزبان در تسهیل یا امکان پذیر ساختن عملیات، امکان طرح مسئولیت بین‌المللی آن دولت نیز قابل بررسی خواهد بود (حسینی آزاد و همکاران، ۱۳۹۹، ۴-۳). در درگیری‌های مسلحانه دریایی، اصل تفکیک و اقدام‌های احتیاطی پیش از حمله، از جمله قواعد بنیادین و به شکل عمده عرفی حقوق بین‌الملل بشر دوستانه به شمار می‌روند. بر این اساس، هرگونه بهره‌گیری از پایگاه نظامی برای اجرای حملات علیه اهدافی که وضعیت نظامی آن‌ها به طور کافی احراز نشده، یا حملاتی که احتمال تعرض به غیر نظامیان و اشیای غیر نظامی را به نحو قابل توجه افزایش می‌دهد، می‌تواند با الزام‌های حقوق بشر دوستانه در تعارض قرار گیرد. بنابراین، دولت میزبان پایگاه نظامی نیز نمی‌تواند تنها با استناد به موقعیت جغرافیایی پایگاه یا ماهیت دریایی عملیات، از بررسی مسئولیت احتمالی ناشی از نقض اصل تفکیک و تکلیف احتیاطی مصون تلقی شود، بلکه در صورت احراز علم، نقش مؤثر یا امکان جلوگیری، مسئولیت آن از منظر حقوق بین‌الملل قابل ارزیابی خواهد بود (حسینی آزاد و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۴۰۴-۱۴۰۵).

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تحلیل حقوقی استفاده از پایگاه‌های نظامی خارجی در درگیری ایران و آمریکا، مستلزم تفکیک میان مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی است. در سطح مسئولیت بین‌المللی، اقدامات نیروها و ارگان‌های رسمی ایالات متحده، در صورت احراز نقض تعهد‌های بین‌المللی، به طور معمول بر پایه قواعد انتساب به این دولت قابل ارزیابی است. چنانچه عملیات نظامی علیه ایران خارج از حدود استثناهای پذیرفته شده بر اصل منع توسل به زور صورت گرفته باشد، مسأله مسئولیت بین‌المللی ایالات متحده در قبال نقض حاکمیت، تمامیت ارضی و سایر حقوق بنیادین ایران

مطرح خواهد شد. در چنین فرضی، پیامدهای مسئولیت می‌تواند شامل توقف رفتار متخلفانه، ارائه تضمین‌های لازم برای عدم تکرار و جبران کامل خسارات قابل انتساب باشد.

در خصوص دولت‌های میزبان پایگاه‌ها و تسهیلات نظامی آمریکا نیز نمی‌توان نقش آنان را تنها به استقرار فیزیکی نیروهای خارجی تقلیل داد. شبکه منطقه‌ای پایگاه‌ها، مراکز فرماندهی، ظرفیت‌های هوایی، اطلاعاتی، لجستیکی و دریایی، بخشی از توان عملیاتی ایالات متحده در منطقه را تشکیل می‌دهد و هرگاه احراز شود امکانات موجود در قلمرو یک دولت ثالث با علم آن دولت و به نحوی مؤثر در طراحی، پشتیبانی، تسهیل و یا اجرای عملیات متخلفانه علیه ایران مورد استفاده قرار گرفته است. از این رو امکان طرح مسئولیت بین‌المللی دولت میزبان نیز در چارچوب قواعد کمک یا مساعدت و تعهدات مستقل آن وجود خواهد داشت. حمایت حقوقی از حاکمیت ایران اقتضا می‌کند، نقش هر دولت میزبان بر پایه میزان آگاهی، نوع مساعدت، ارتباط عملیاتی با حمله و امکان جلوگیری از استفاده متخلفانه از قلمرو آن به طور مستقل ارزیابی شود. مطالعه موردی نشان می‌دهد که اهمیت پایگاه‌های آمریکا در قطر، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، کویت، عراق، بحرین و اردن و نیز دسترسی‌های نظامی و لجستیکی در عمان، تنها جنبه جغرافیایی ندارد، بلکه این مجموعه در ایجاد ظرفیت فرماندهی، جابه‌جایی نیرو، پشتیبانی هوایی و دریایی، سوخت رسانی و استمرار حضور نظامی ایالات متحده در منطقه نقش ساختاری دارد. بنابراین، در ارزیابی حقوقی درگیری علیه ایران باید افزون بر عامل مستقیم عملیات، زنجیره پشتیبانی و تسهیلاتی مؤثر در وقوع آن نیز مورد توجه قرار گیرد. هرگاه رابطه میان این ظرفیت‌ها و عملیات ناقض حقوق بین‌الملل با ادله معتبر اثبات شود، مسئولیت حقوقی نباید تنها به دولت مباشر محدود گردد.

در سطح کیفری نیز مسئولیت متوجه اشخاص حقیقی بوده و به دولت‌ها مسوولیتی بار نمی‌شود. از این رو، مقام‌های سیاسی و نظامی‌ای که در طراحی، صدور دستور، هدایت، تسهیل و یا اجرای جنایات بین‌المللی نقش مؤثر داشته باشند، در صورت احراز عناصر مادی و معنوی لازم، می‌توانند موضوع بررسی مسئولیت کیفری قرار گیرند. این امر می‌تواند علاوه بر مقام‌های دولت استفاده‌کننده، مقامات دولت‌های میزبان را نیز در بر گیرد، مشروط بر آنکه نقش شخصی، آگاهی و ارتباط رفتار آنان با جنایت مشخص قابل

اثبات باشد. در خصوص جنایت تجاوز نیز مسئولیت به اشخاص برخوردار از موقعیت رهبری محدود می‌شود، زیرا تمرکز باید بر مقام‌هایی باشد که از توان واقعی کنترل یا هدایت اقدام‌های سیاسی یا نظامی برخوردار بوده و در برنامه‌ریزی، تدارک، آغاز یا اجرای عمل تجاوز نقش داشته‌اند.

بر این اساس، می‌توان فرضیه پژوهش را مورد تأیید قرار داد. بدین معنا که استفاده از پایگاه‌ها و تسهیلات نظامی واقع در قلمرو دولت‌های ثالث، در صورتی که با علم و مساعدت مؤثر در عملیات ناقض حقوق بین‌الملل همراه باشد، می‌تواند علاوه بر مسئولیت بین‌المللی دولت استفاده‌کننده، زمینه مسئولیت بین‌المللی دولت میزبان و مسئولیت کیفری اشخاص ذی‌ربط را نیز فراهم سازد. از منظر صیانت از حقوق بین‌المللی ایران، اهمیت این نتیجه در آن است که پاسخ‌گویی حقوقی نباید تنها به عامل مستقیم حمله محدود شود، بلکه تمام حلقه‌هایی که به صورت آگاهانه و مؤثر در تحقق عملیات متخلفانه نقش داشته‌اند باید بر اساس قواعد حقوق بین‌الملل مورد ارزیابی قرار گیرند.

پیشنهادهای

نخست، ضروری است جمهوری اسلامی ایران سازوکاری منسجم برای مستندسازی حقوقی و فنی عملیات نظامی ایجاد کند و داده‌های مربوط به مبدأ و مسیر پروازها، عبور از حریم‌های هوایی، مأموریت‌های سوخت‌رسانی، استفاده از مراکز فرماندهی و اطلاعاتی، انتقال تجهیزات و نقش پایگاه‌های منطقه‌ای را به صورت نظام‌مند گردآوری و حفظ نماید. چنین مستنداتی می‌تواند در اثبات انتساب رفتار، میزان مساعدت دولت‌های ثالث و مطالبه جبران خسارت نقش اساسی داشته باشد.

دوم، نقش هر یک از دولت‌های میزبان باید به صورت مستقل و مبتنی بر اسناد قابل استناد بررسی شود. در این ارزیابی، میزان آگاهی مقام‌ها، نوع امکانات ارائه شده، ارتباط آن امکانات با عملیات مشخص علیه ایران و تأثیر واقعی مساعدت در تحقق عمل متخلفانه باید در کانون تحلیل قرار گیرد. این روش امکان طرح دقیق‌تر مسئولیت بین‌المللی دولت‌های مساعدت‌کننده را فراهم می‌کند و از محدود شدن مسئولیت به دولت مباشر جلوگیری خواهد کرد.

سوم، ایران می‌تواند ظرفیت سازوکارهای حقوقی بین‌المللی، از جمله ارکان سازمان ملل متحد، مراجع قضایی و شبه قضایی قابل دسترس و سایر سازوکارهای حل و فصل اختلافات را برای ثبت اعتراض رسمی، حفظ ادعاهای حقوقی و مطالبه توقف رفتار متخلفانه و جبران خسارت‌های وارد شده مورد توجه قرار دهد. پیگیری منسجم حقوقی می‌تواند مانع از عادی سازی استفاده از قلمرو دولت‌های ثالث برای عملیات نظامی ناقض حاکمیت ایران شود.

چهارم، در حوزه مسئولیت کیفری، جمع‌آوری ادله باید بر شناسایی اشخاص مشخص در زنجیره تصمیم‌گیری و فرماندهی متمرکز باشد. نقش فرماندهان، تصمیم‌گیران سیاسی، مسئولان مراکز فرماندهی و اشخاصی که آگاهانه امکانات مؤثر برای ارتکاب جنایات بین‌المللی فراهم کرده‌اند باید بر اساس معیارهای مسئولیت فردی، معاونت، دستوردهی و مسئولیت فرماندهی به طور جداگانه بررسی شود.

پنجم، دستگاه‌های حقوقی و دیپلماتیک ایران می‌توانند با ایجاد یک بانک اطلاعاتی تخصصی درباره پایگاه‌های خارجی، توافقات دسترسی، ساختارهای فرماندهی و مسیرهای پشتیبانی نظامی ایالات متحده در منطقه، زمینه تحلیل دقیق‌تر نقش دولت‌های ثالث در درگیری‌های احتمالی آینده را فراهم کنند. چنین اقدامی می‌تواند هم کارکرد پیشگیرانه داشته باشد و هم در صورت وقوع نقض، فرایند اثبات مسئولیت را تسهیل نماید. ششم، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های بعدی به جای بررسی کلی شبکه پایگاه‌ها، بر عملیات‌های مشخص و نقش یک یا چند پایگاه معین متمرکز شوند و با تطبیق داده‌های عملیاتی با قواعد منع توسل به زور، ماده ۱۶ طرح مواد مسئولیت دولت‌ها و قواعد مسئولیت کیفری فردی، ظرفیت‌های حقوق بین‌الملل برای حمایت از حاکمیت، امنیت و حقوق جمهوری اسلامی ایران را به صورت مستند و کاربردی تبیین کنند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Hedyeh Afrooz



<https://orcid.org/0009-0005-7963-2960>

Mohadeseh

Ghavamipour



<https://orcid.org/0009-0002-8865-270X>

Sarshekeh

Hayedeh Shirzad



<https://orcid.org/0009-0000-6140-6432>

Rajouni

Amirreza Mahmoudi



<https://orcid.org/0000-0001-8997-5071>

منابع

۱. حدادی، مهدی. (۱۳۹۷). تسهیم مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از عمل دولت دیگر یا سازمان بین‌المللی. فصلنامه دولت‌پژوهی، ۴(۱۴)، ۱۵۰-۱۵۳.
۲. حسینی آزاد، سید علی، آجلی لاهیجی، مهشید، و زحمتکش، مجید. (۱۳۹۹). ژنو تا سانرمو: تحولات حقوق بین‌الملل بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه دریایی. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۰(۴)، ۱۵۰۵-۱۵۲۲.
<https://doi.org/10.22059/jpls.2019.274813.1915>
۳. حمیدی‌پور، محسن. (۱۴۰۰). نگاهی به وضعیت یمن از منظر صلاحیت یافتن دادگاه کیفری بین‌المللی. فصلنامه علمی تحقیقات حقوقی بین‌المللی، ۱۴(۵۳)، ۱۵۷-۱۸۰.
http://alr.iauctb.ac.ir/article_687012.html
۴. رادمهر، غلامرضا، ناظمی اشنی، محمدحسین، و حسینی، سیدعلی. (۱۴۰۱). «بررسی فقهی-حقوقی مسئولیت مدنی دولت در جهت معاش مردم». فصلنامه علمی مطالعات هنر اسلامی، ۱۹(۴۵)، ۲۲۶-۲۰۶.
۵. دیوان کیفری بین‌المللی. (۱۹۹۸). اساسنامه رم دیوان کیفری بین‌المللی.
۶. سازمان ملل متحد. (۱۹۴۵). منشور ملل متحد.
۷. طیبی، سبحان، زمان‌پور، بهاره، و طیبی، سجاد. (۱۳۹۹). رویکرد طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها نسبت به نقض هنجارهای حقوقی و عدم پیروی معاهداتی. فصلنامه تخصصی پژوهش‌های حقوقی، ۱۹(۳۸)، ۲۸-۹.
<https://doi.org/10.22034/FLJ.2020.111265>

۸. زمانی‌نیا، امیرحسین، و مرادی، مریم. (۱۴۰۱). تحول مفهوم تجاوز در حقوق بین‌الملل کیفری و کیفیت تعامل ایران با دیوان کیفری بین‌المللی. فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۹(۷۴)، ۲۱۵-۲۳۰. <https://doi.org/10.22034/ISJ.2022.262860.1332>
۹. گمار، سینا، میرکمالی، سیدعلیرضا، ریاضت، زینب، و طهماسبی، جواد. (۱۴۰۵). اصول و ضوابط نظام تحقیقات مقدماتی در دادرسی‌های دیوان کیفری بین‌المللی. پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۴(۲۸)، ۱-۲۵.
۱۰. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ. (۱۹۴۹). کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو.
۱۱. کمیسیون حقوق بین‌الملل. (۲۰۰۱). طرح مواد مسئولیت دولت‌ها برای اعمال متخلفانه بین‌المللی.
۱۲. مشهدی‌زاده، علیرضا، و قدرت‌نما شبستری، امیرحسین. (۱۴۰۲). انتساب مسئولیت به دولت‌ها در رویه داوری ایکسید. مجله حقوقی بین‌المللی، ۴۰(۷۰)، ۱۰۷-۱۳۰. <https://doi.org/10.22066/CILAMAG.2023.704065>
۱۳. مقامی، امیر. (۱۴۰۳). تعهدات و مسئولیت‌های ناشی از اقدامات گروه‌های مقاومت در برابر اشغال. مجله حقوقی بین‌المللی، ۴۱(۷۶)، ۸۱-۱۰۲. <https://doi.org/10.22066/cilamag.2024.2027850.2552>
۱۴. موسی‌زاده، رضا، و فروغی‌نیا، حسین. (۱۳۹۱). تعریف جنایت تجاوز در پرتوی قطعنامه کنفرانس بازنگری اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی در کامپالا، ژوئن ۲۰۱۱. فصلنامه راهبرد، ۲۱(۶۳)، ۱۴۱-۱۷۳.
۱۵. میرموسوی، سید علی. (۱۴۰۰). تعهد و مسئولیت دولت در برابر حقوق بشر. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۲۳(۷۲)، ۲۷-۵۰. <https://doi.org/10.22059/jpq.2021.311756.1755>

References

- Aust, H. P. (2011). *Complicity and the Law of State Responsibility*. Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511862632
- Barriga, S., & Blokker, N. (2017). Conditions for the Exercise of Jurisdiction Based on State Referrals and Proprio Motu Investigations. In C. Kreß & S. Barriga (Eds.), *The Crime of Aggression: A Commentary* (pp. 652-674). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781139058360.021

Clark, R. S. (2017). Individual Conduct. In C. Kreß & S. Barriga (Eds.), *The Crime of Aggression: A Commentary* (pp. 565–589). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781139058360.017

Crawford, J. (2013). *State Responsibility: The General Part*. Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139033060

International Law Commission. (2001). *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries. Yearbook of the International Law Commission, 2001*, Vol. II, Part Two.

Jackson, M. (2015). *Complicity in International Law*. Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780198736936.001.0001

Werle, G., & Jeßberger, F. (2020). *Principles of International Criminal Law* (4th ed.). Oxford University Press. doi:10.1093/law/9780198826859.001.0001

International Criminal Court. (1998, as amended). *Rome Statute of the International Criminal Court*.

U.S. Central Command. (2026, March 1). *Operation Epic Fury: First 24 Hours* [Fact Sheet].

Reuters. (2026, February 28). *What are the main U.S. military bases in the Middle East?*

U.S. Department of State. (2019). *U.S.-Oman Framework Agreement / U.S. Security Cooperation with Oman*.

Translated References into English

1. Haddadi, Mehdi. (2018). *Sharing International Responsibility of States Arising from the Act of Another State or an International Organization*. Journal of Government Studies, 4(14), 150–153. [In Persian]
2. Hosseini Azad, Seyed Ali, Ajali Lahiji, Mahshid, & Zohmatkesh, Majid. (2020). *From Geneva to San Remo: Developments of International Humanitarian Law in Naval Armed Conflicts*. Public Law Studies

Quarterly, 50(4), 1505–1522.
<https://doi.org/10.22059/jplsq.2019.274813.1915> [In Persian]

3. Hamidipour, Mohsen. (2021). *An Overview of the Situation in Yemen from the Perspective of the Jurisdiction of the International Criminal Court*. International Law Research Quarterly, 14(53), 157–180. http://alr.iauctb.ac.ir/article_687012.html [In Persian]
4. Radmehr, Gholamreza, Nazemi Ashani, Mohammad Hossein, & Hosseini, Seyed Ali. (2022). *A Jurisprudential and Legal Study of State Civil Liability Regarding People's Livelihood*. Islamic Art Studies Quarterly, 19(45), 206–226. [In Persian]
5. International Criminal Court. (1998). *Rome Statute of the International Criminal Court*.
6. United Nations. (1945). *Charter of the United Nations*.
7. Tayebi, Sobhan, Zamanpour, Bahareh, & Tayebi, Sajjad. (2020). *The Approach of the Draft Articles on State Responsibility toward the Violation of Legal Norms and Non-Compliance with Treaties*. Specialized Legal Research Quarterly, 19(38), 9–28. <https://doi.org/10.22034/FLJ.2020.111265> [In Persian]
8. Zamaninia, Amirhossein, & Moradi, Maryam. (2022). *The Evolution of the Concept of Aggression in International Criminal Law and the Nature of Iran's Interaction with the International Criminal Court*. International Studies Journal, 19(74), 215–230. <https://doi.org/10.22034/ISJ.2022.262860.1332> [In Persian]
9. Gomar, Sina, Mirkamali, Seyed Alireza, Riazat, Zeinab, & Tahmasbi, Javad. (2026). *Principles and Regulations Governing the Preliminary Investigation System in the Proceedings of the International Criminal Court*. Criminal Law and Criminology Studies, 14(28), 1–25. [In Persian]
10. International Committee of the Red Cross. (1949). *The Four Geneva Conventions*.
11. International Law Commission. (2001). *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*.

12. Mashhadi-Zadeh, Alireza, & Ghodratnama Shabestari, Amirhossein. (2023). *Attribution of Responsibility to States in ICSID Arbitral Practice*. International Legal Journal, 40(70), 107–130. <https://doi.org/10.22066/CILAMAG.2023.704065> [In Persian]
13. Maghami, Amir. (2024). *Obligations and Responsibilities Arising from the Actions of Resistance Groups against Occupation*. International Legal Journal, 41(76), 81–102. <https://doi.org/10.22066/cilamag.2024.2027850.2552> [In Persian]
14. Mousazadeh, Reza, & Foroughinia, Hossein. (2012). *The Definition of the Crime of Aggression in Light of the Resolution of the Kampala Review Conference of the Rome Statute of the International Criminal Court, June 2011*. Rahbord Quarterly, 21(63), 141–173. [In Persian]
15. Mirmousavi, Seyed Ali. (2021). *State Obligations and Responsibility Toward Human Rights*. Public Law Research Quarterly, 23(72), 27–50. <https://doi.org/10.22059/jpq.2021.311756.1755> [In Persian]

استناد به این مقاله: افروزی، هدیه، قوامی پور سرشکه، محدثه، شیرزاد راجعونی، هایده، و محمودی، امیررضا. (۱۴۰۵). تحلیل حقوقی نقش پایگاه‌های نظامی خارجی در درگیری‌های مسلحانه و پیامدهای آن بر مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و مسئولیت کیفری فردی: مطالعه موردی مخاصمه ایران و آمریکا. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۵۵(۱۴)، ۴۸-۱. <https://doi.org/10.22054/jclr.2026.93405.2883>



Criminal Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.